

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелзэн
№ 163 (16936)
2004 чылдың
ДЕКАБРЬ 9,
четверг

Номерни парлалга
дужааганы:
график кызууга – 21.00,
херек кырында – 18.30
Садар өрттэ – 3 рубль

Декабрь 6-да Кызыл хоорайның пассажирлер АТБ-ге өөрүнчүг хүннерниң бирээзи болуп эрткен. Автотранспорт бүдүрүлгезиниң автомобиль парыгыга амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылдынган Кызыл—Абакан—Кызыл аразына пассажирлер аргыштырар чаа ийи автобус немешкен. Мурнуу Көрей Республиканың «САНГЕНГ ТРАНССТАР» фирманың автобустарын садып алырынга Кызыл хоорайның чагыргазы дузалаан.

Ийи чыл бурунгаар Д.К. Донгак хоорай чагыргазының даргазынга ажуулап эгелзэн хоорайлар, суурлар аразына пассажирлер аргыштырар 5 «ПАЗ» автобусту ПАТБ-ге садып берген.

А бо автобустарның онзагай талазы чүдөл дээрге, бир талазында, кывар-чаар материалдарга улуг камналгалыг болур, ийи талазында, ооң мотору 320 аът күштүг, 45 олуттуг, телевизор, соодукчулуг.

Самолет өрттээниң аартааны-биле бистиң республиканың чурттакчылары колдуунда автобустар-биле Саян ажилдыр аргыжып турар апарган болгай. Бо автобустарның ажыын көре берген пассажирлер, таксиге олурбастай бээр боор. ПАТБ-ниң директору Константин Никифоровтуң бүдүрүлгеге ол эвээш эвес орулганы кириер деп чугаалап турары таварылга эвес.

ЧАА АВТОБУСТАР НЕМЕШКЕН

Хоорайның мэри Д.К. Донгак байырлыг байдалга чаа автобустарның дүлгүүрүн чолаачыларга тывыскаш, ак орукту, ажил-ишчи чедишкенин күззэн.
Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: хоорайның мэри Д.К. Донгактың чаа автобустарның дүлгүүрүн чолаачыларга тыпсып турары.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

ИСТЕЛГЕНИ ТОДАРАДЫР

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Россияның иштики херектер сайыды Рашид Нургалеевке кириген дилзэн езуугаар, Кызыл хоорайга болган өрт халавын истеп-илередириге дуза чедирери-биле Тывага чоокку үеде Россияның ИХЯ-ның кеземче херээ илереди төп аппаратының бөлүк ажилдакчыларын: Истелге комитетиниң начальнигиниң бирги оралакчызы генерал-лейтенант Михаил Зотов баштадыр кээр. Бо

херекти истеп-илередириге Красноярск крайның, Новосибирск областың ХИХЭ-ниң эксперт-криминалдыг төптериниң, а ол ышкаш Россияның ИХЯ-ның эксперт-криминалдыг төвүнүн ажилдакчылары киржир. Олар кеземче херзэн истээринге болгаш эксперт шинчилелдерин чорударынга, өрттүн үнген чылдагаанарын тодарадырынга бүгү таланың дузазын көргүзөр.

ДЕПУТАТТЫҢ АЖЫЛ-АЛБАНЫ

2005 чылдың бюджетиниң ажылының үезинде бистиң Күрүне Думазында депутаты Ч.Ч.Д. Ондар бодунуң чаңгыс чер-чурттуу, ОБЯ-ның сайыды С.К. Шойгуга Бояровка—Тоора-Хем болгаш Цагаан-Тологой—Кунгуртуг орук участоктарының тудуунуң акшаландырышының 112 млн. рубль чедир көвүдедириниң айтырыныга дузалажырын дилзэн делегни кириген.

2004 чылдың ноябрь 28-те сайыттың адын салган мындыг харынылган:

«...Тыва Республикага орук тудуунуң айтыры оңа чиди-биле тургустунуп турарын өөренип көргөш, Силерниң дилзээрни

Россияның ОБЯ-зы деткип турар. Тыва Республикага дуза чедирериниң аргазын өөренип көөр делеглиг чагааны РФ-тиң Экономиктиг хөгжүлдө болгаш транспорт яамаларының чоруткан болгаш 2005 чылдың федералдыг бюджетинден ол угланышыкыга субсидия база субвенциядан 112 млн. рубль чедир өстүрүп бээрин дилзэн.

Күрүне Думазының депутаты болгаш Тываның орукчулары бодунуң чаңгыс чер-чурттуунуң туржуну республиканың орук ажил-агынын хөгжүдөр херекке кончуг чугула деп санап турарлар.
Бистиң корр.

ЫМЫРААДАН ЧААННЫ ХӨӨКТҮРҮП...

Тываның парламентиңге депутаттар Роман Монгуш биле Василий Оюннуң аразына болган чогуш-содаа элдепейлиг уланчылыг бооп-тур: Хоойлужудулга палатазының Чөвүлели аңаа хамаарыштыр албан езуунуң медделжин кылып, ук чогушту «Тыва Республиканың хоойлужудулга эрге-чагыргазының дээди албан-дужаалдыг кижизиниң амы-тынынга болгаш кадыкшылынга халдаашкын» деп адаан.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эвээш-даа, хөй-даа эвес – бир-ле террористик акт кылдыр билдинер. Ук чыдыг чогушту долгандыр көдүрлүп үнген көп шуугаазын атсураа шоолуг билдинмес депутат Роман Монгушту бүгү-делегей терроризминиң Осам бен Ладен, дора-ла дизе, хаанның өлүрүкчүзү Александр Ульянов дээн чижектиг фигуралар-биле денештирип турар. «Террористин» боду болушкунуң мындыг ужуруткалыг апарганынга кайгап-хараашкынын чажырбайн турар. Ооң чугаазы-биле алырга, чогуш-содаа кижиле албас, ыт чивес чүлдөрдөн эгелзэн: бирээде, парламентин даргазынга бөдүүн депутаттың ооң ажилдаар өрээлинче чалалга болгаш соктаашкын чокка киргени дыка-ла таарышпаан, ийиде, ол даргазын телефон дамчыштыр чугаазынга шаптыктаан, ооң ужурун ол бодунуң коллегазын эжиткен үндүр идерин оралдашкан чүве-дир. Кысказы-биле чугаалаарга, ийи дээп болбас депутат эргелер үскүлешкен – ол-ла. Ынчалзажок чогуш-содааның

езулу чылдагаанарын болгаш шынны тодарадыры – бо таварылганың истелгезин эгелей берген прокуратураның болгаш судтуң херээ-дир. Бисти кайгаткан чүүл чүл дизе истелгениң эгелзэрин безин манавайн, парламентиниң удуртулганының ук чөрүлдээни политиктиг мезү-шынарлыг кылдыр бараалгатканы. Оюн биле Монгуш политиктиг лозуннар кыйгырып, бот-боттарынга мыкылааш берип турган ышкаш сагындырар. Монгуш Оюнну – ооң республиканың күүсекчи эрге-чагыргазы-биле удур туржуушкуну дээш, а Оюн Монгушту – «күрүне тургузуун быжыгларынче, корум-чурумну тургузарынче база хамааты ниитилелдин моон ыңайгы хөгжүлдезинче угланган Путинниң реформаларының курузунга» шаптыктааны дээш.

Бо бүгүнү боттуу-биле сагыштап бодаары безин каттырынчыг. Бир-бирде, бисти кинодан көрүп чаңыкканывыс актар биле кызылдарның сегиржип алышыкыны сагышка кирер. Ынчалзажок, парламентиниң албан езуунуң медег-

лелиниң ужуру-утказын болгаш ооң тыптып келгениниң чылдагаанын база чогуш-содаага хамаарыштыр-депутат Дамба-Хуурактың телетайылбырын ханызы-биле медресэр чүве болза, байдал ыңдыг-ла кончуг каттырынчыг эвес. Бо болушкуну республиканың эрге-чагыргазының ийи—күүсекчи болгаш хоойлужудулга адырының харылзаа-хамаарылгаларында хүн келген тудум бот-боттарынга бүзүрешпези-биле база дүшкүрленишкени-биле холбап алгаш, ымыраадан чаанны хөөктүрер дээн күзөл ол бүгү чүүлдерде илези-биле көстүп турар. А шуут-ла чазып тодарадыр болза – анаа-ла-бир эренгей чогушту хоойлужудулга эрге-чагыргазының «криминалдыг ыйыдышыкын», а депутат Монгушту – Чазактың болгаш Ооржактың хөлезилеп алганы өлүрүкчүзү кылдыр көргүзүксээни ол-дур.

Парламентиниң удуртулганының кижиттирин эгелзэинде ужуру-ла бар, чүге дизе келир чылдан эгелеп бүгү Россияга Путинниң саналдааны схема езуугаар губернаторларны салууга эгелей бээр. Эскээр чугаалаарга, губернаторларның дүжүлгези дээш демисел эгелзэни бо-дур. Тыва парламентиниң чогуш-содаага хамаарышкан чөгенчиг пиаракциязы – ук теманың баштайгы хараачыгайы эвес-тир. Москвадан дыңналып кээп турар чугаа-

сооттан алырга, бистиң парламентиңиң спикери Кремльдин хүлээп алышыкыныга кирерин хөлчөк-ла кызыткан болуп турар, кижиле бодап көөрге, ооң ында кандыг херээ турар боор. Тывадан соңгуткан сенаторларны безин хүлээп алышыкыны организастажырынга дузалажырын дилеп турган болган. Бөгүн Москвада шак мындыг чергелиг диленчилерниң саны он-он, ылаңгыя тус чер хуралдарының удуртукчуларының санындан – оларның дөгерези регионнарның баштынарнының албан-дужаалдарына боттарын саналдап турарлар.

Бистиң спикеривис Москвадан аксынга аяк эрни дээртпейн чедип келген хире: канчаарга-даа ыңдыг албан-дужаалды элээринге ооң политиктиг деңгизи чедишпейн турары көсүк. Найысылалдан ээл келген дораан ол шыңганнарны көөргедип эгелзэни бо-дур. Ынчалзажок ук көөргедигниң чөгенчи, ырым чогу-ла кончуг, бодунга деңнеп бисти мириттер деп санаан ышкаш. Рома деп «террористин» дааш-шимзэниң сойгалашыкыны улустун угаан-медерелинге когаруан кижиниң – Василий Оюннуң, анаа-ла-бир депутаттың эвес, а республиканың «дээди албан-дужаалдыг кижизиниң» чырык овор-хевири таңмалап артырары-биле ажыглаан деп чүүл адыш оюунда дег көстүп чыдар ышкажыл.

Публицистика килдизи.

Редакцияның
почтазындан

Улуг Хуралдың
депутаты А.П. Дамба-Хууракка

АЖЫК ЧАГАА

Экии Анатолий Партизанович!

Бо чоокку хүннерде телевизорга Силерни көрдүм. Силерни көрүп, сеткилим ханып, таалап олурумда, Улуг Хуралдың депутаттары чокшуп турган дээринерге, карактарым уштунар часты, кылыр чүве тыппаан ышкаш, чүдээнерни ала! Чөгенчин, хербектежип турган улус боор силер? Силерниң депутаттарыңар чогуш черле кандаай улус чүвөл аан, Чазак кижизи, Улуг Хурал кижизи деп аңгылажып алган. Чоннуң соңгуп алган оолдары мынчап баарга, мен черле аайын тыппас-тыр мен. Сөөлгү үеде чүге-ле бо багай Чазавысты-ла тыртпарлар апардыңар, ол кандаай чүвөл? Чүве болза-ла Чазак буруулу дээр, Улуг Хуралда буруу чок чүве бе? Кадай-хөөгеттеридер-биле маргыжыпкаш база-ла Чазакче чууй каар силер бе? Ырмажок-ла чүве-дир. Мындыг удур-дур туржуушкуну, аас-дылды соксадыр болза эки-дир. Маңаа хамаарыштыр солун дамчыштыр-даа болза тайылбырдан берип көрүңерем! Баш бурунгаар улуу-биле четтирдим!

Т.К. САЛЧАК.

Кызыл хоорай.

Декабрь 3-5-те Тываның хөгжүм-шии театрынга "ТываЭкспо-04" девискээрлер аразының универсалдыг делгелге-ярмарказы болуп эрткен. Республиканың чонунуң улуг сонургалын болдурган делгелге-ярмарканы Тываның Чазаа биле Новосибирск областың удуртулганының аразында бо чылдың сентябрь айда республика юбилейлерин эртирп турда ат салганы ийи талантың социал-экономикиг кады ажылдажылганының дугайында керээ езугаа эртирп турганы ол. Ынчангаш ийи субъектинин аразында ат салдырган бир дугуржулганың херек кырында боттанып турары бо.

Делгелге-ярмарканы Тыва Республиканың Үлетпүр, Инновация политиказы болгаш даштыкы экономиктиг харылзаалар, Садыг яамылары болгаш Новосибирск хоорайның "СИБЭКСПОСЕРВИС-Н" делгелге фирмазы организаптап эртирген.

Боттарының бүдүргөн бараанарын мөөңнел, үүрмектеп садар бо делгелге-ярмаркага ийи субъектинин чиик үлетпүр адырларының болгаш техниктиг аар дериг-херексел бүдүрүлгелеринин он-он бүдүрүлгелери киришкен. Ооң кол-ла сорулгазы ийи субъектилеринин аразында социал-экономикиг болгаш садыг талазы-биле кады ажылдажылгаларын күштелдирбишаан, бүдүрүлгелер, фирмалар, ол ышкаш садыг топкаларының аразында бот-боттарынга ажыктыг керээлерни болгаш дугуржулгаларны чарып алыры турган. Делгелге-ярмарканың организацкылары бо улуг ажыл үезинде бүдүрүлгелерни боттарының аразында ажыктыг керээлерни болгаш дугуржулгаларны чарып алзын дээш улуг ажыл чорутканын демдеглес аргажок. Он-он керээлер чарып алдырган-даа.

Делгелге-ярмарканы ТР-ниң үлетпүр сайыдының бирги оралакчызы Л. Бавуу-Сюрюн ажыткаш, "Сибэкспосервис-Н" делгелге фирмазының директору С. Влащенкога болгаш ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы, оргкомитеттин даргазы А. Брокерке сөстү берген. Олар тыва черге шак мындыг делгелге-ярмарканың бир дугаар эртип турарын чугаалааш, ийи субъектинин чазактарының мурнундан аалчыларга тус-тузунда байыр чедиргеш, бүдүрүкчүлерге ажыктыг керээлерин чарып алырын күзөөнер. Олар театрның артистеринин күүселдези-биле тыва ырылар театрның фойезинге чаңгыланп турда, делгелге-ярмарканың лентазын үзе кескенер. Удуртукчулар ооң соонда стендилерни сонуургап, ажылче "шымны" бергенер.

Делгелгениң бирги хүнүнде ооң ажылын Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шериг-оол Ооржак улуг сонургал-биле көргөн. Шериг-оол Дизижинович делгелге-ярмаркада киржип

турар бүдүрүлгелеринин экономиктиг байдалын, эрткен оруун, амгы чедишкенин эки билер болгаш, ол-бо бүдүрүлгелеринин ол-бо стендилеринин чанынга элээн доктаап, сонуургап көрүп, айтырыларны салып, кайы бүдүрүлгелерге кады ажылдажылганың кандыг-кандыг талаларынче улуг кичээңгей угландырза чугула дээр чүүлдерге доктаап турган.

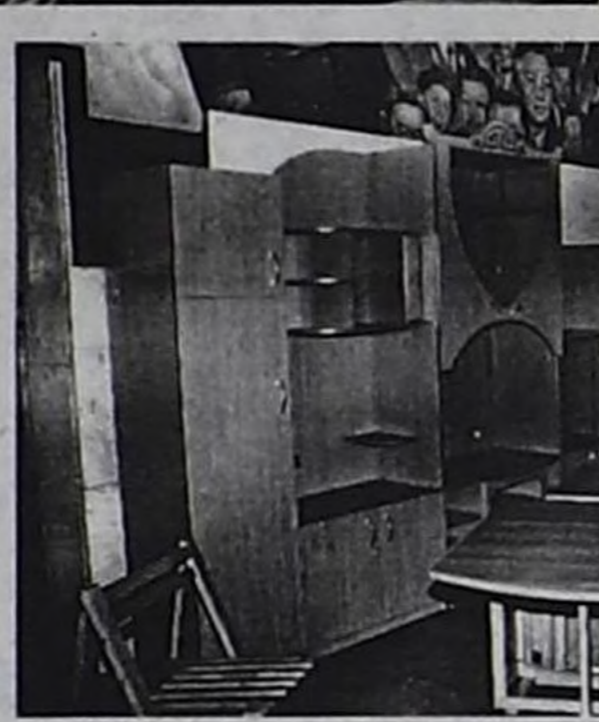

Ам делгелге-ярмарканың чамдык киржикчилери бүдүрүлгелерге, фирмаларга элээн доктаар бетинде ооң республиканың бүдүрүлгелеринин эки, таарымчалыг болган талаларын айтыр бодап тур мен.

Коммерциялыг улуг делгелге-ярмаркалар чурттуң ол-бо хоорайларында ай санында эртип турар. Ынчалза-даа республиканың бүдүрүлгелери оларга доктаамал киржир аргазы чок: шыны херек, улуг эвес бүдүрүлгелеринин чайыдаа, хөй акша-төгериин-даа чок.

Кызылга эрткен бо делгелге-ярмарканың эки талазы - бирээде, бистиң девискээривиске эрткени, азы бүдүрүлгелерге ырады чораан херээ чок болганы. Ол чорук аңаа Тываның хөй саныг бүдүрүлгелерин кириштирер аргалыг болган. Ийде, Сибиринин экономиктиг болгаш культурулу найысылалы - Новосибирскинин, областың улуг, билдингир бүдүрүлгелеринин киржип турга-

ны. Олар боттары мында киржип чедип келгенде, маңаа-ла кады ажылдажылга керээзин чарып ап болурунун аргазының тыптып келгени. Республиканың чамдык бүдүрүлгелери болгаш садыг топкалары ол арганы салбайн барган, азы кады ажылдажылга-

ның элээн керээлери чардынган. Ам делгелге-ярмарканың киржикчилери - Новосибирск хоорайның чамдык бүдүрүлгелеринин доктаалы. Делгелге-ярмарка ажыттыны билек, хөй чон аразы-биле эртекш, "Корс" акционерлиг ниитилелдиг стэндизинге

келдим. Эки шынарлыг идиктери-биле Россияда билдингир бо бүдүрүлгелери хөмден даараан улуг улуска болгаш уругларга янзы-бүрү кышкы, чайгы идиктерин делгепкен болган. Өртектен тодазы-биле бижээш, аскан.

"Корс" идик бүдүрүлгези сөөлгү чылдарда бодунуң орулганын каш катап көвүдеткен. Ооң продукциязының билдингир апарганынга бедик шынарлыг улуг рольду ойнап турары чугаажок. Бо бүдүрүлгелери бодунуң идик продукцияларын делегей стандартының ИСО 9001 негелдезин езугаа бүдүрүп турар.

Делгелгениң херээжен көрүкчүлеринин улуг сонургалын "Северянка" Садыг бажыңының бүдүрүп үндүрүп турары херээжен хептери хайныктырган. Бо алдарлыг "Северянка" марканың хептерин кетпез херээженнер чуртта чок деп болур. Тываның

биле кириген саналдар кезээде долу чыдар.

Республиканың херээжен чонунга хөмден болгаш кылымал хөмден даараан янзы-бүрү сумкаларны "Саломея" акционерлиг ниитилел база сүмелзэн. Бо база элээн билдингир марканың бүдүрүлгелери. Оларның продукциязын республиканың чону база улуг сонургал-биле көргөн. Бүдүрүлгелеринин төлээлери оларның продукциязын сайгарар хереклекчилерни Тывадан дилеп турарын делгелге үезинде чажыбайн чугаалап турду.

Новосибирск хоорайдан бүдүрүлгелери Тыва аграр республика деп чүвени билер болгаш, көдээ ажыл-агыйга чугула херек дериг-херекселдерни эккеп, делгээш. Маңаа алдарлыг "Сибсельмаш" эртем-бүдүрүлгелерге каттыжышкынын чугаалавас аргам чок. Олар база көдээ ажыл-агый машиналарын делгээш. Бо эртем-шинчилел төвүнүн бүдүрүлгелери 75 чыл иштинде кандыг дериг-херекселдерни бүдүрбейн турган дээр. Ылаңгыя сөөлгү чылдарда рынок күштелген соонда даг-шахта, бажың, офис иштинин дериг-херекселдерин база бүдүрүп эгелзэн.

Делгелге-ярмаркага Тываның бүдүрүлгелери хөй киришкенин каксы чугааладым. Оларның биске билдингирин барымдаалааш, чамдыктарының чүгмө аттарын адап каайн: "Кызылдың дааранылга фабриказы", "Тыва сүт" КУБ-тар, "Кызылдың хлеб комбинаты", "Саян-Алко" ХАН-нар, "Тыва мебель", "Тыва балык ажыл-агыйы" КХЭ-нер дээш, өскелер-даа... Маңаа немей чүгмө демделеп каар чүвем - Тываның бүдүрүкчүлеринин продукциялары аалчыларның алдарлыг фирмаларының бүдүрүп үндүрүп турар чүүлдеринден бичин-даа дудавайн турганы.

Юрий КӨК-ООЛ.

Ноябрь 9-10 дүнезинде Паротурбинная кудумчузунга болган хай-халаптыг өрттөн 26 кижинин, ооң иштинде 12 чаш уругларның өлгени республиканың чурттакчыларының болгаш кызылчыларның чүрээнге аар балыгны арттырган. Бо халаптыг таварылгага хамаарыштыр кажыыдалдың телеграммалары республиканың Чазааның адынга РФ-тин Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинин кежигүннери С.В. Пугачевтан болгаш Л.Б. Нарусовадан, Күрүне Думазының депутаттарындан, чурттуң девискээрлеринин удуртукчуларын, күш-ажылчы коллективтерден, тус черниң организацияларының удуртукчуларын келгилзэн. Сибирь федералдыг округта РФ-тин Президентинин Бүрүн эргелиг төлээзи А.В. Квашнин Тывага чоруп турган үезинде бир дугаарында өрттенген бажыңга барып, өлгөн кижилерниң кажыыдал сактыышкынынга мөгөйгөн болгаш өрткө когараан кижилер-биле ужуражып, күрүнениң талазындан деткимче көргүзерин аазаан. Өрт болганының соон дарый, республиканың болгаш хоорайның чурттакчыларының талазындан материалдыг база акша дузаламчызы кирип эгелзэн, Тываның чус ажыг хамаатылары хан дужаар пунктуга кээп, ханын дужааганнар.

АЙЫЫЛ-ХАЛАП КИЧЭЭНДИРБЕЙН ТУРАП

"Тывазнерго" ААН-ниң удуртукчулары чонунуң кажыыдалдың хүндүлөвейн, ажыы-биле чугаалаарга, өрт болганының соон дарый хоорай мэриязын, ооң адаанда турар организацияларны буруудадып, ажыглан электри энергиязын үезинде төлөвейн турган деп негелде тургузуп турган. Өрттенген бажыңның ыжы бусталып, чээрби ажыг кижинин акы-дунма хөөрү болган хүн "Тывазнерго" ААН-ниң чингине директору А.И. Верзаков чедип келгеш, РТР-ниң тележурналистеринге кандыг-даа чүве болбаан дег, караан безин шиммейн, бодунуң кандыг-даа буруу чогун бадыткап чугаалаан болгай. Энергетиктеринин бодап турары-биле алырга, хай-халапка чурттакчылар боттары буруулу, оларның хөй кезин "Тывазнергонун" ачы-дуза чедирилгезинге өрелиг турган деп түнелди үндүрүп турарлар. Өрелеринин түнү-биле кижилеринин амытынының өрттөн канчал-даа деңнеп болбас. Энергетиктерге хамаарыштыр каразыларны кандыг-даа арганы ажыглап тургаш,

бодунуң эргезин камгалап алырын ыдыкты-биле бүзүредип турарлар.

Өрттүн болганының бир чылдагааны — кыска замыканиядан болган деп каразы база тургустунуп турар, кажан электри энергиязын өжүрүп кааптарга, чурттакчыларның боттарының кожуп алганындан деп. Боттарынга бичин-даа сезиг алындырбас сорулга-биле "Тывазнерго" ААН-ниң удуртукчулары чурттакчы чонну шуут мегелеп эгелзэн. "Тывазнерго" ААН-ниң чингине директорунуң оралакчызы — электри энергиязын садып-саарар килдистиң начальниги И.В. Денисов ноябрь 10-да "Новый век" телеканалдың корреспондентизинге берген интервьюзунга Паротурбинная кудумчузунда №17 а бажыңга электри энергиязын өжүрбээнинин дугайында документ езугаа бадыткаарынга беленин чугаалаан. Ноябрь 14-те бодунуң берген телефоннограммасы-биле республиканың 14 чурттакчылыг суурларынга болгаш Кызыл хоорайга 16 чуртталга бажыңнарынга, ооң

иштинде өрттенген бажыңга электри энергиязын өжүрүп турган. "Россияның чаңгыс аай энергия системазы" РАН-ның дужаалынга дүүштүр ноябрьның 12-ден эгелеп дыка улуг төлээлиг комиссия ажылдап турган. Оларның хынаан актызындан алгаш көөрге, Паротурбинная 17а бажыңга өжүрүшкүнү ноябрь 9-та 10 шак 15 минута турда 228 подстанцияның предохранителен ужулган болгаш рубильниктен чоруткан болган. Подстанцияның эжин болт-биле дуглап каан. Ол-ла хүнүнүң 16 шак 45 минута үезинде энергияны садып-сайгарар килдистиң үнүшкүнүг бригадасы электри энергиязын өжүргенин бадыткаан. 18 шакта билдирмес кижилер боттары туразында электри энергиязын кожуп алган. Ноябрь 10-да 00 шак 05 минутта өрт болганының дугайында фидер дыңнадышыкыны алган соонда, 228 подстанцияны чер-биле замыканиа болганы-биле өжүргөн.

Бо фактылар бадыккатынып турда-ла, "Тывазнерго" ААН-ниң

удуртукчулары "электри болгаш чылыг энергиязының хереклекчилеринде хөй өрелиглерни өжүрер талазы-биле энергетиктеринин хөделишкенин үндезинниг болгаш хоойлууга дүүштүр чорудуп турар" деп бадыткаарын уламчылап турарлар. Ынчалза-даа ол бадыткалдар-биле республика прокуратуразы чөпшээрешпейн турар, өрт болганының соонда электри энергиязын хоойлууга чөрүштүр өжүргөн фактыга дүүштүр кеземче херезн оттурган. 2004 чылдың декабрь 1-де республиканың Чазааның хуралында ТР-ниң прокуратурануң бирги оралакчызы М.И. Санчайның чугаазы-биле алырга, мындыг хевирлиг херекти моон мурнунда "Тывазнерго" ААН-ниң энергияны садып-сайгарар килдистиң начальниги И.В. Денисовка хамаарыштыр оттурган турган. Ынчалза-даа ол үеде, кажан херек судка чедер берген турда, РФ-тин Кеземче кодекизинин чаа редакциязы күштүг болуп киргени-биле хоойлууга чөрүштүр электри энергиязын өжүргөндө кеземче херезн оттурарын, бир эвес ол хөделишкенин кижилеринин амыдыралынга болгаш кадыкына аар уржуктарны чедирген таварылгада, херекти оттуруп болурун көргөн. Бо таварылгада өжүрүшкүннер, аас-кежик бооп, айыыл-халап болбаан.

(Уланчызы 4-кү арында).

Өскүс уругларга болгаш ада-иелериниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың ноябрь 10-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың ноябрь 24-те чүүлдүг деп көргөн

Бо Хоойлу өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга, а ол ышкаш оларның аразындан 23 хар чедир назылыг кижилерге социал деткимче көргүзериниң талазы-биле нити принциптериниң ужуу-утказын болгаш хемчеглерин тодарадып айтып турар.

1 чүүл. Бо Хоойлуда ажыглаттынып турар билишкчинер:

Бо Хоойлунуң сорулгаларын күүседиринге дараазында билишкчинер ажыглаттынып турар: өскүс уруглар – ада-иези иелээн азы чаңгыс турган адазы азы иези чок апарган, 18 хар чедир назылыг кижилер;

ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар — чүгле чааскаан арткан, ада-иезиниң азы ада-иезиниң кайызының-даа азырал-хайгааралы чок арткан, ада-иелери шуут чок артканы-биле азы оларның ада-ие болур эргелерин казааны-биле, оларның ада-ие болур эргелерин кызыгаарлааны-биле, ада-иелери ис чок чиккен, олар бот-башкарнып шыдавас (бот-башкарныры хирелиг) деп санатканда, эмнелге албан черлеринде турар, чок болза оларны өлген деп чарлаанда, олар хосталгазын казыткан ужурунда, кеземче херээ эрттирер албан черлеринде херек эрттирер турар, кем-херек үүлгеткен деп карагытырганы-биле база буруудаттырганы-биле хоругдал черлеринде турары-биле холбаштыр: ада-иелери уруг-дарыгларын кижизидеринден азы оларның эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаарындан былдаар, ада-иелер боттарының ажы-төлдери кижизидилге-эмнелге албан черлеринден, чурттакчы чоннуң социал камгалал черлеринден база ол ышкаш өске-даа ындыг албан черлеринден алырындан ойталааны-биле холбаштыр бичии кижии хоойлу-биле доктааткан чурум езуугаар азырал-хайгааралы чок арткан деп санатканда, өске-даа ындыг байдалдарга таварышкан 18 хар чедир назылыг кижилер;

өскүс уругларның аразында база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан кижилер — кажан олар 18 хар чедир назылыг турда, ада-иези кайызы-даа өлгүлөп калганнарга, а чааскаан арткан ол ышкаш адазының азы иезиниң, чок болза ада-иезиниң кайызының-даа азырал-хайгааралы чок арткан 18 хардан 23 хар чедир назылыг кижилер;

өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга албан черлери - өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның турары (өөренип база азы кижизиттирер турары) өөредилге албан черлери; чурттакчы чоннуң социал-эмнелге төптери, социал хоргадал черлери;

азырал-хайгаарал болгаш эрге-ажыктарны камгалап дузалаары – азырал-хайгааралы база кижизидери-биле болгаш өөредир сорулга-биле, а ол ышкаш оларның эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаары-биле өскүс уругларны база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларны азырал тургузарының хевирин: 14 хар чептээн назылыг уругларны азырал-хайгааралга тургузары, 14-тен 18 хар чедир назылыг уругларны ажаалда-хайгааралга тургузары;

уруглар хүлээп алыр өг-бүлө — өскүс уругларны база азырал-хайгааралы чок арткан уругларны азырал-хайгааралга апар, оларның эрге-ажыктарын камгалап дузалаар органнар-биле азыраар кылдыр хүлээп алыр ада-иелериниң (уругларны өг-бүлөзинге кижизидери-биле алыр өг-бүлө улустуң база чамдык хамаатыларның) аразында бичии кижини (уругларны) өг-бүлөзинге кижизидери-биле шилчидип бээр дугайында керээге үндөзүлээш, хүлээдип тургузарының хевирин;

өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларны күрүнөдөн долузу-биле хандыраары — өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар күрүнениң азы муниципалитетке хамаарышкан албан черлеринге азыракчы-хайгааракчызы, оларның эрге-ажыктарын камгалаар, дузалаар кижиниң, азырал ап турар ада-иелериниң өг-бүлөзинге туруп турар үезинде оларны халас чемгерер, бөлүк идик-хепти халаска бээр, нити чуртталга бажынын халас бээр, эм-таң аймаан халаска бээр азы оларның өртек-үнезин дедир эгидип бээр; өскүс уруглар, ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар ортумак болгаш дээди профессионал өөредилге черлеринге өөренип турда, он сес хар назылыглар болгаш оон улуг, ыңчалза-даа чээрби үш хар чедир назылыглар үзүктелишкчин чок өөренип өөредилге албан черлеринге профессионал эртем-билигни чедип ап, дооскужеге чедир күрүнениң бүрүн хандырылгасын турар эргелиг болгаш немелде социал магадылалды алыр эргелиг.

Өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга албан черлериниң доозукчулары — күрүнениң долу хандырылгасында туруп турар болгаш өөредилгезиниң доозулганы-биле холбаштыр ол албан черинде турар үези доозулган улус;

социал деткимче талазы-биле немелде магадылалдар — өскүс уругларның болгаш ада-иелериниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга база ол ышкаш өскүс уругларның болгаш

ада-иелериниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга санаттынып турар кижилерниң, хүндүскү профессионал өөредилге чедип ап турар үезинде социалдыг деткимче талазы-биле немелде хемчеглер быжыглаттынган хоойлужудулга.

2 чүүл. Бо Хоойлу-биле таарыштыртынып турар хамаарылгалар

Бо Хоойлу Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле, а ол ышкаш өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан улуска немелде хемчеглерни бээр-биле болгаш хайгааралы-биле холбаштыр туруп келир хамаарылгаларны таарыштырып турар.

3 чүүл. Өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдар дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы

Өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал дуза көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдар дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Тыва Республиканың Конституциязының чогуур чүүлдеринден, бо Хоойлудан база Россия Федерациязының, Тыва Республиканың эрге-хоойлу талазы-биле нормативтик өске-даа актыларындан тургустунар.

4 чүүл. Өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдарны хандыраары-биле хемчеглер

Өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдарны хандыраары-биле хемчеглер өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдарны күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле дүүштүр көргүзөр магадылалдарны күрүне хандыраар болгаш камгалап турар.

Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның камгалалының талазы-биле тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылырын болгаш оларның күүселдезин республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары боттандыраар, оларга күрүне албан черлерин болгаш төптери тургузарын хандыраар.

Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга камгалалының талазы-биле тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылырын болгаш оларның күүселдезин тус черниң бот-башкарылга органнары боттандыраар эргелиг.

5 чүүл. Өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга социал деткимче көргүзөр талазы-биле немелде магадылалдарының саң-хөө талазы-биле хандырылгасы

Өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга бо хоойлу-биле көрдүнгөн немелде магадылалдарның акшаландырышкыны Тыва Республиканың бюджет акша-хөрөңгүзиниң күсели-биле боттандырынар.

6 чүүл. Өөренип эргеге немелде магадылалдар

1. Нити кол азы ортумак долу нити билиг чедип алган өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар төлөвир тырттырбайн, ортумак болгаш дээди профессионал өөредилгениң албан черлеринге кирери-биле белеткенир талазы-биле курстарга өөренип эргелиг. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның ортумак болгаш дээди профессионал өөредилге черлеринге өөренип кирери-биле белеткенир талазы-биле курстарның чарыгдалдарының хемчээлин болгаш эгидериниң чурумун республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының нормативтик эрге-хоойлу актылары-биле доктаадып тургузар.

2. Өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар бирги болгаш ийги профессионал эртем-билигни төлөвир тырттырбайн алыр эргелиг. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан эге профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлеринге өөренирниниң чарыгдалдарының хемчээлин болгаш чурумун республика бюджетиниң акша-хөрөңгүлериниң күсели-биле республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының нормативтик эрге-хоойлу актылары-биле айтып доктаадыр.

3. Эге болгаш ортумак профессионал өөредилге талазы-биле күрүнениң база муниципалитеттин бүгү-ле хевирлериниң албан черлеринде өөренип турар өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар аразындан кижилер, а ол ышкаш өөренип турар үезинде өөренип тургаш, ада-иезиниң кайызын-даа азы арткан адазын азы иезин чидирген кижилерни олар ол өөредилге черин дооскужеге чедир күрүнениң долу хандырылгасынга кирер.

4. Күрүнениң база муниципалитеттин өөредилге черлеринде өөренип турарлар ук өөредилге черлерин доозупканда, өөредилге албан чери оларны нормалар езуугаар сезонда кедер идик-хеп-биле, а ол ышкаш хамаарышкан бюджеттериниң акша-хөрөңгүлериниң күсели-биле республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының норма-

тивтик эрге-хоойлу актылары-биле айтып доктаадыр.

5. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан он сес хар назылыг, харын оон-даа улуг назылыг, ыңчалза-даа чээрби үш хардан улуг назылыг эвес, эге болгаш ортумак профессионал өөредилге албан черлеринде өөренип турар өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан улуска ол өөредилге албан черинде өөренип турарларга доктааткан стипендияның хемчээли-биле деңнээрге, оон бежен хуудан эвээш эвес хемчээлдиг стипендияны, өөредилге литеатуралың база бижиттинер херекселдерни садыр алыры-биле үш хемчээлдиг пособиени чыл санында-ла, а ол ышкаш бүдүрүлгө өөредилгезиниң болгаш бүдүрүлгө практиказының үезинде ажыл төлөвириниң чүс хуузуң төлөп бээр.

6. Эге болгаш ортумак профессионал өөредилге албан черлеринде өөренип турар, он сес хар назылыг болгаш оон улуг, ыңчалза-даа чээрби үш хар чептээн, өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан улуска, эмнелге шинчилгезиниң көргүзүлгө-биле академиктик шөлээ бээрде, ол үениң дургузунда күрүнениң долу хандырылгасы оларга хевээр артар, стипендиязын төлөп бээр. Өөредилге албан чери оларның эмнээшкчинин организастаарында дуза чердер.

7. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чокка арткан уругларның аразындан өөредилге албан черлериниң бүгү-ле хевирлериниң ол өөредилге албан черлеринге кээп турары дыштанылга болгаш байырлалдар хүннеринде кээп турары доозукчуларын өөредилге албан чериниң чөвүлелиниң шийтири-биле ол өөредилге черинге келген үезинде халаска чемгерип база чурттадып каап болур.

8. Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының база муниципалитет тургузуларының эргезинде туруп турар, нити билиг албан черлериниң өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-дузаны чок арткан уругларның аразындан доозукчуларны республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының нормативтик эрге-хоойлу актыларының айтып доктаатканы чурум-биле идик-хеп-биле, чымчак инвентари-биле, дериг-херексел-биле база хары угда бээр 500-тен эвээш эвес түнүг акша дузаламчызын республика бюджетиниң күсели-биле бээр.

9. Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, а ол ышкаш муниципалитеттин өөредилге албан черлериниң эргезинде туруп турар өөредилге албан черлеринде, ортумак болгаш дээди профессионал өөредилге черлеринде өөренип турар өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның хоорай кавызының, көдээ черлерде кожуун иштиң транспортунга (таксиден ангыда) ыңай-бээр чоруурунун, а ол ышкаш дыштанылгалар үезинде кээриниң база өөренип турар черинге дедир халас кээриниң чурумун чогуур албан черлери айтып доктаадыр.

7 чүүл. Медицина хандырылганы алыр эргелерин немелде магадылалдары

1. Өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга, а ол ышкаш өскүс уругларның аразындан улуска күрүне болгаш муниципалитет эмнелге профилактика албан черинге медицинаның халас дузанын, оон иштинде дүрген дуза кадар, республика бюджетиниң акша-хөрөңгүлериниң күсели-биле диспансеризация дузанын, кадыкшыдып эмнээрин, медицинаның доктаамал шинчилгелерин халас эрттирер.

2. Өскүс уругларга база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларга, а ол ышкаш өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң, азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан кижилерге, оларда медицинаның шинчилгелериниң түнчелдери бар турда, школаларның база студентилериниң күш-ажыл болгаш дыштанылга спортчу-кадыкшылга лагерилеринче (баазаларынче) путевкаларны берип болур, ол сорулга республика бюджетинден, бюджеттен дашкаар фондулардан база хоойлу-биле хоругдаван өске-даа кирер дөстөрдөн үндүрүп берип тура, акша-хөрөңгүлериниң күсели-биле эмнедир черинге баарын, дедир келирин организастап болур.

8 чүүл. Эт-хөрөңгү болгаш чурттаар бажын алыр эргелерин немелде магадылалдары

1. Өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар, а ол ышкаш азырал-харагалалда (эрге-ажыктарын камгаладып, дузалаштырып турар) быжыгладып каан чурттаар бажының албан турар хуусаазы, а ол ышкаш профессионал өөредилгениң бүгү-ле хевирлериниң албан черлеринде турар хуусаазы доозулган соонда, чок болза Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң хүрээленинде албан хаары доостурга, чок болза хостуг эргезин казыткан хевир-биле кеземче херээ эрттирер турар албан черлеринден ээп чедип келгенин соонда, социал нормаларын айтып доктаатканындан куду эвес чуртталга шөлү-биле чурттап турар чериниң аайы-биле күүсекчи эрге-чагырга органнары

ээлчег чокка оларны хандыраар.

2. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның бүрүктел учедун чурттап турар чериниң-даа), оларга чуртталга шөлүн быжыглаан чериниң-даа база тур ка-да турар чериниң-даа аайы-биле (өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан албан чери, нити чуртталга бажыны, азыракчы-ның бичии кижиниң эрге-ажыктарын камгалап турар кижиниң өг-бүлөзи, бичии кижини азырап алган өг-бүлө) учедун кылдыраар.

Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларны чүгле азырал-хайгаарал база оларның эрге-ажыктарын камгалаар органнарының чөпшээрешкени-биле оларның чурттап турар черинде бүрүктелден үндүр бижидер.

9 чүүл. Ажылдаар эргеге немелде магадылалдар.

1. Чурттакчы чонну ажылга киирериниң күрүне албанының органнары (моон ыңай – ажылга хаара тудар албан-ажыл органнары дээр) оларга өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар оларга он дөртөн он сес хар чедир назылыглар айтырыг тургузуп келирге, ол уруглар-биле мергежилин угландыраар, боттандыраар болгаш оларның кадынын байдалының аайы-биле ажыл-мергежилге оларның болур-болбазының диагностиказын хандыраар.

2. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан хамаатылар-биле оларның хамаарылгаларын таарыштырып турар күш-ажылчы керээлериниң үрөп хажытканынга буруулуг албандужалдыг кижилер Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле айтып доктааткан чурум-биле харысалгага онаажыр.

3. Бир дугаарында ажыл дилеп келген болгаш ажыл чок деп эрге-байдалдыг улусту ажылга киирер күрүне албанының органнарынга бүрүктелген өскүс уругларга ада-иезиниң, азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан келген кижилерге республикада бар турар ортумак ажыл-төлөвириниң деңгели хемчээлдиг ажыл чок болуп турарларга пособиени б ай дургузунда төлөп бээр.

Ажылга улусту тургузар ажыл-албанның органнары ол бөлүктүң кижилериниң профессионал угланышкынын, профессионал белеткелден айткан хуусааның дургузунда хынап көөр болгаш ажылга киирер.

4. Өскүс уругларның, ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан, а ол ышкаш өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның аразындан келген, организацияларны дүжүргөни-биле, оларның санын азы штадын кызырганы-биле хостаткан ажылдакчыларга, ажыл берикчилери (оларның эрге-хоойлу талазы-биле салгакчылары) боттарының акша-хөрөңгүлериниң күсели-биле профессионал азы өске-даа организацияга ажылга киирери-биле профессия талазы-биле эргежок чугула өөредилгезин дараазында хандыраар хүлээлгелиг.

10 чүүл. Өскүс уругларның база ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уругларның эргелерин судтук камгалаары

Өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң азырал-хайгааралы чок арткан уруглар, а ол ышкаш хоойлу езуугаар оларның төлээлери, азыракчылары (эрге-ажыктарының камгалакчылары), азырал, харагалза болгаш эрге-ажыктарын камгалап турар органнар болгаш прокурор боттарының эргелерин камгалаары-биле Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хамаарышкан судтарыне айтырыгны доктааткан чурум-биле кирер эргелиг.

11 чүүл. Бо Хоойлуну күүсетпээни дээш харысалга

1. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужалдыг кижилери бо Хоойлунуң негелде чүүлдерин күүсетпээни дээш, Россия Федерациязының Конституциязынга база Тыва Республиказының хоойлужудулгазынга дүүштүр харысалгага онаажыр.

2. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга-зының органнарының албан-дужалдыг кижилери бо Хоойлуда көрдүнгөн боттарының хүлээлгелери күүсетпээни, чок болза болур-чогууру-биле күүсетпээнде, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр сагылга-чурум, административтик, кеземче азы хамааты-эрге-хоойлу харысалгазынга онаажыр.

12 чүүл. Тыва Республиканың эрге-хоойлу актыларын бо Хоойлуга дүүштүр эде кылыры Тыва Республиканың Чазааның Даргазы болгаш Тыва Республиканың Чазаа боттарының эрге-хоойлу актыларын бо Хоойлуга дүүштүр эде кылыр.

13 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээр 1. Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай № 918 УХ-1
2004 чылдың ноябрь 26.

Россия Далай-Ламаны ортулуктарга орнапкан

Бүгү делегейниң буддистериниң шажын-чүдүлге баштыңы Элистага кээп чораан.

Далай-Лама Калмыкияның найысылалында Индиядан чартерлиг рейсбиле ужуп келген. Элистаның аэропортунга ону Калмыкияда буддистер каттыжышкынының президентизи шажын-лама Тэло Тулку Ринпоче, Бурятиядан, Тывадан болгаш Моолдан келген шажын-чүдүлге ажилдакчылары уткаан. Республика ууртулгазындан албанның албан-дужаалдыг кижилери аэропортка көзүлбээн. Далай-Ламаның аян-чоруу чүгле шажын-чүдүлге-биле холбашкан деп дугуржуганы Россия сагып турар.

Калмыкияның президентизиниң администрациязындан үнген үндезинни барымдаа болдуруп алгаш, «Независимая газета» солун аян-чоруктуң ыңдыг мөзү-шынарын РФ-тин Даштыкы херектер яамызы онзазы-биле дугуржуп чугаалашкан деп дыңнаткан. Бодавже кыдат эштериниң талазындан ыйдыышкын черле турган хевирлиг. Биртээ Далай-лама сарыг шажынның талалакчылары биле аралажыр дээш келген болганда, россия дүжүметтерни ооң-биле ужуражырын барык-ла хораан турган.

Бо аян-чорук Кыдаттың адырылбас кезээ болур Тибетке хамаарыштыр Россияның туружунга бичи-даа өскерилге кирибейн турар. Россия Кыдаттың ботдогуннашкынын болгаш девискээриниң бүдүн-бүрүн чоруун долузубиле бадыткап турар, бистиң кыдат өңүктөривис ону билдирлер.
Россияның даштыкы херектер сайыды Сергей Лавров.
Россияның буддистер бистиң чуртувуска Далай-Ламаның келирин чөпшээрэрин дилээн делегтерни

россий удуртулгага чаңгыс эвес удаа кирип келгеннер. Ынчалза-даа россия удуртулга оларның дилээнге удаа-дараа ойталап келген. Ойталашкынарның ужурутказы хөлчөк бөдүүн – ол бүгү Россия биле Кыдаттың аразында харылзааларны нарыдадып болур, чүге дизе Кыдат Далай-Ламаның делегей иштинге кандыг-даа аргыжылгазын хөлчөк ажаанзыралдыг хүлээп көөр.

Ындыг болзажак Далай-Лама Россияга чаңгыс эвес удаа кээп турар. Эң-не баштай ол бистиң чуртувуска, ынчан ССРЭ турган, Брежневтин үезинде-ле кээп чораан (нитизи-биле ол үе-чадада Далай-Лама ССРЭ-ге үш удаа келген). Горбачевтин эрге-чагыргазының үезинде ийи катап, чурттуң удуртулгазынга Ельцин турда – ийи катап кээп чораан. 1996 чылда президент Ельцин Кыдатка албанның аян-чоруун кылгаш келгениниң соонда Москва Далай-Ламага россия кызыгаарны хаап каапкан.

2003 чылда КУР-же албанның аян-чоруунун үезинде Владимир Путин россия делегацияның составында Кирсан Илюмжиновту тускайлап кириген, Далай-Ламаның Элистага аян-чоруунун дугайында чугаалажылганы кыдат удуртулга-биле амы-хууда чугаалажыр органы аңаа бергени ол. 2004 чылдың октябрда Илюмжинов Россияның даштыкы херектер сайыды Сергей Лавровка Далай-Ламаның Россияга аян-чоруунга деткимче көргүзериниң дугайында делегтерни кириген. Элээн үр

боданганының соонда РФ-тин ДХЯ-зы буддистерниң баштыңына чуртче кирериниң чөпшээрелин тывыскаан.

Кыдатты бо бүгүнүң дугайында баш бурунгаар дыңнаткан турзажак, ол Россияның адрезинге чемелелин илереткен. «Далай-Ламаның Калмыкияга аян-чоруун чөпшээрел турар Россияның туружун чедир билбейн тур бис» деп, Кыдаттың Даштыкы херектер яамызы медеглээн. КУР-нуң Даштыкы херектер яамызының албан езузунун төлээзи Чжан Циюэниң чугаазы-биле алырга, КУР-биле дипломаттыг харылзааларны тудуп турар чурттарга Далай-Ламаның кандыг-даа шынарлыг болгаш кандыг-даа чылдагаан-биле бодунуң ажил-чорудулгазын чорударынга Кыдат удур болуя турар.

Россияның ДХЯ-зының баштыңы Сергей Лавров кыдат коллегаларына Тибеттиң баштыңының аян-чоруу «Тибетке хамаарыштыр Россияның туружунга бичи-даа өскерилге кирибейн турар» деп эвилеңи-биле харыылаан. Ук аян-чорукту долгандыр көдүрүлгөн шуугаазыны Россия элдепсинип хүлээп көрүп турар деп, ол медеглээн.

Тибеттиң айтырыы — ол дээрге Кыдаттың иштики айтырыы-дыр, а аян-чоруктуң боду хуу мөзү-шынарлыг.
РФ-тиң ДХЯ-зының албан езузунун төлээзи Александр Яковенко.
Кыдаттың Далай-Ламага шак мындыг хамаарылга-

зының чажыды чүдел дизе, бүгү буддистерниң шажын-чүдүлге баштыңы Тибеттиң шөлүлгеде чазааның баштыңы база болуп турар. Ук чазак 1959 чылда, кажан КУР-нуң эрге-чагыргазы Тибетке коммунизмге удур массалыг тура халыышкыны басканының база Далай-Ламаның даштыкыже дезер ужурга таварышканының соонда, тургустунган. Оон бээр-ле Кыдаттың албан езузунун эрге-чагыргазы Далай-Ламаның делегей иштинге аргыжылгазын бар шаабиле шаптыктап, ону сепаратист деп адап келген.

Буддистерниң баштыңы боду Тибетти хамаарышпас чоруктуг күрүне эвес, а автономия кылдыр санап турарың чаңгыс эвес удаа медеглеп, бо талазы-биле кыдат чазак-биле чугаалажырынга кезээде беленин айтып келген. Ынчалзажак Тибетке хамаарыштыр кыдат эрге-чагырга канчаар-даа аажок шыңгыы турушту ээлеп, бо дагылыг чуртту Кыдаттың адырылбас кезээ кылдыр чарлап келген. Ынчангаш Далай-Ламаның айтырыгны эп-чөптүг шиитпирлээр дээн кыйгырыын эвилең-ээлдээ-биле тооваачаңнап, ыңдыг болзажак Далай-Ламаның хөйүнү мурнунга хөделишкын-нериниң бүрүзүңге удурланышкын чарлаарын соксатпайн келген.

Далай-Ламаның даштыкыже аян-чоруктарына хамаарыштыр шыжыгышкынын Кыдат чеже-даа илередип турза, херек кырында ону канчаптар-даа аайын тыппайн турар. Чүге дизе Далай-Лама — делегей политикасында ат-сурагылыг кижилерниң бирээзи. Ол делегейниң башкарыкчы шажын-чүдүлгелериниң бирээзиниң баштыңы боорундан аңгыда, тибет чонун шажын-чүдүлге-даа, хамааты-даа чагыргазының баштыңы. Далай-Ламаның бүгү делегейге шак мындыг алдар-аттыг апарганынга кым-даа эвес, а Кыдат боду «буруулуг».

Будданың бодаралы
Хөй-хөй чүс чылдарның дургузунда Тибеттиң далай-

ламалары Төп Азияның болгаш бүгү Гималай девискээриниң шажын-чүдүлгезиниң кол баштыңнары болуп келген. Ынчалзажак Барыын чүкке ук ат үр

уелерниң дургузунда чүнү-даа чугаалавайн келген. Чүгле ХХ чүс чылдың ийги чартында байдал өскерилген. Тибеттиң дугайында доктаамал чугаалажып, бижип эгелээн, а алызында барып Тибетти хостаары дээш деп тайбың шимчээшкын төрүттүнгөн.

Далай-Ламаның шажын-чүдүлге адын (долузу-биле «вачирдара далай-лама») дорту-биле очулдуруга «ваджраны тудуп турар далай-башкы», өскээр чугаалаарга, «били далай дег төнчү чок башкы» дээн ол. Далай-Ламаның өске аттары: чүдүкчүлерниң камгалакчызы болгаш өмээр-жикчизи, Авалокитешвараның – кээргээчел сеткилдин бурганының черде бодаралы.

Аттың боду моол уктуг. 1578 чылда моол чагырыкчы Алтын-хаан ук атты Соднам Джамцхога, гелугпа школазының (ХV чүс чылдың эгезинде лама Цзонхаваның Тибетке тургусканы буддий школа) 3-кү тус чер чагырыкчызынга тывыскаан. Сөөлүндө барып ук ат Джамцхонун соон салгаан ийи тус чер чагырыкчыларына база тараан. Кедизинде барып «Далай-лама» деп моол ат бүгү делегейге билдингир апарган.

Алызында барып Тибеттиң найысылалы Лхасада турар черлиг далай-ламалар боттарының холунга дээди шажын-чүдүлге болгаш политиктиг эрге-чагырганы мөөңнеп, ламаизмниң талалакчыларының ниити хүлээп көргени алдар-аттыг

апарган, ламаизмниң салдары Тибеттен аңгыда, Моолга, Бурятияга, Калмыкияга, Тывага болгаш Бутанга тараан.

Бир эвес бис кандыг-бир чүдүлгени сагып чоруур болзувусса, сагып чоруур өөредивис амыдыралывыстың кезии апар кылдыр аңаа сеткиливистен бердинген болур ужурулг бис.
XIV Далай-Лама.

Тибетте Далай-Ламаны *Дже ринпоче* (үнелиг чагырыкчы) болгаш *Тхамчад кхьенпа* (барбас-чорбас чери чок) деп база адап турар. Тибеттиң төөгүзүндө далай-лама деп атты эдилээн 14 кижилер билдингир. Ламаизмниң хүлээп көргени реинкарнация дугайында өөрединге дүүштүр алырга, далай-ламаларның дөгези оларның кижилер бүрүзүндө дес-дараалаштыр амыдырап-чурттап чоруур чаңгыс ол-ла Далай-Ламаның бодаралы болур. Ээлчеглиг Далай-Ламаның өлгениниң соонда, ооң чаа бодаралының дилээшкени эгелээр. Чаа бодаралды сөөлгү Далай-Ламаның өлгениниң соонда 49 хонуктан эвээш эвес болгаш 2 чылдан хөй эвес үеде төрүттүнгөн оолдарның аразындан тускай им-демдектерни көрүп тургаш, дилээр.

XIV Далай-Лама Тэнзин Гьяцо 1935 чылдың июль 6-да Тибеттиң сонгу-чөөн чүгүндө Тацкэр деп көдээ суурга тараачын өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Ооң ада-иези бөдүүн тараачыннар. Төрүттүнүп келгенде ада-иези ону Лхамо Дхондруп деп атбиле адаан.

1909 чылда XIII Далай-Лама бодунуң ээлчеглиг чер кезип мөргүл кылышкынының үезинде Такцэр деп көдээ суурга доктааган. Ол черниң чурумалдыг каасчаражып магадап тура, маңаа дагың катап эглип келир күзелдин чугаалаан. 1937 чылда Такцэрге Далай-Ламаның чаа бодаралын дилеп чоруур ламаларның тускай бөлүгү келген. Болур-чогуур шылгалдаларның соонда дөрт харлыг Лхамо Дхондрупту XIII Далай-Ламаның катап бодаралы кылдыр чарлаан.

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).
Сөөлгү үеге чедир республиканың Чазаа энергетиктер-биле бот-боттарын билчип, чугаалажып турган. Кончуг чидиг айтырылгар тургустунуп, чамдык таварылгаларда удурланып турган-даа болза, Россияның болгаш Тываның экономиказынга кончуг нарын байдал турда безин республиканы чылыг, электри энергиязы, одаар чүүл-биле үзүктел чок хандырып келген. «Тываэнерго» ААН-ниң удуртулгазынга А.В. Верзаков келген соонда байдал өскерилген, электри энергиязын үзүктөп өжүрери массалыг байдалче шилчээн. Олар хамаарылгалыг организацияларның удуртукчуларына-даа, чурттакчыларга-даа дыңнатпайн, ноябрь 9-та болганы дег кара туразында боттары өжүрүп турганнар. Ачы-дуза тө-

АЙЫЫЛ-ХАЛАП КИЧЭЭНДИРБЕЙН ТУРАП

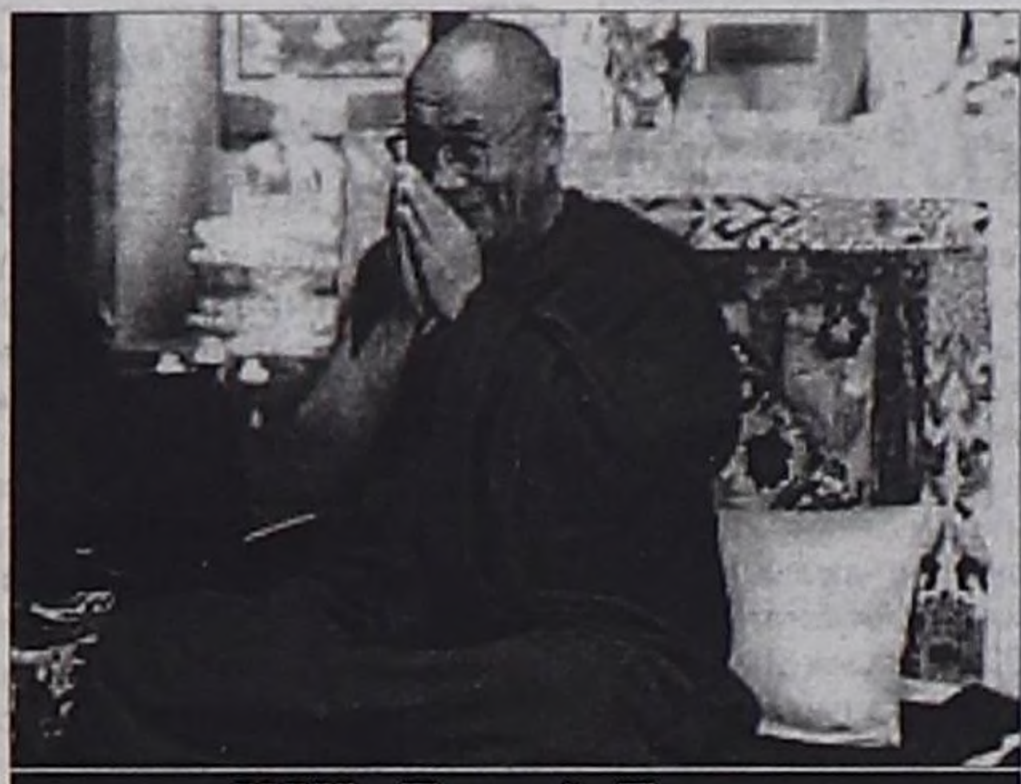
левири дээш үезинде төлеп турган хереглечилерниң сонуургалын безин өөренип көрбээн. Рубильникти холунда тудуп алган монополистер Приморьең ора-сомазын өттүнүп, чурттакчы чонну коргудуп, бүдүрүлгө буураарының кырында келген деп бадыткавышаан, эптиг таварылгада өртөк өстүрериниң негелдезин тургузуп турар. Ынчалза-даа республиканың Чазааның доктаалында медеглээн болза, сөөлгү 3 чылда «Тываэнерго» ААН чылыг энергиязын сайгарганындан орулгалыг ажилдап турар апарган.
Электри энергиязының өртээн эвээш болуп турарындан ону садып-сайгарары карылгалыг деп турары дыка чигинчиг. Электри

энергиязын 1 кВт. шакта 90 көпееке үндүр садып тургаш, «Тываэнерго» «Россияның чаңгыс аай энергия системазы» РАО-га абонент төлевири кириштир болгаш өске-даа ачы-дуза чедирилгези дээш 18,6 көпеекти төлеп турар. Бүдүрүлгениң карылгазы колдуунда алган электри энергиязының өртээн үезинде төлөвзунден тургустунуп турар. Ооң-биле чергелештир «Электри энергиязын мөөңү-биле садар федералдыг рыноктуң керээлер болгаш санажылгалар төвү» ХАН бот-үнези улуг электри станцияларының продукциязының счедун (санын) салып турар. Чижээлээрге, «Тываэнерго» ААН-че Назаровск болгаш Гусиноозерский

ГРЭС-тиң бүдүргөн электри энергиязының счеттары (саннары) кээп турар, ооң өртээ «Саяно-Шушенск ГЭС» ААН-ниң өртээнден 2-3 катап улуг болуп турар. Өскээр чугаалаарга, «Тываэнерго» ААН чиигелделиг өртөкбиле электри энергиязы алыр эргелиг тургаш, ол дээш каш катап улуг өртөк-биле төлеп турар. Бүдүрүлгениң удуртукчулары оон үнер аргазын чүгле чурттакчыларның өртөктерин өстүреринче көрүп турар. 2000 чылда «Тываэнерго» ААН-ниң ажилдакчыларының ай санында ажил төлөвириң фондузу 4,5 млн. рубль турган болза, 2004 чылда 18 млн. рубль четкен.
Боттарының байдалын бы-

жыглап алып сорулга-биле энергетиктер хаанныг үениң дүжүметтериниң чанын өттүнүп, төлеттинмээн өрелер дээш көдээ чурттакчыларның сөөлгү инээндаа хавырып, алырындан кортпас апарган. Өрелерни төлөзүн дээр негелде тургузуп бүдүн суурларны өжүрүп турар, ооң иштинде чок бүдүрүлгелер безин бар. Кызылга болган айыыл-халап энергетиктерни кичээндирбейн турар, бистиң кайы-бирээвиз рубильник тудуп алган монополистерниң долаазынга барып болур. «Тываэнерго» ААН-ниң удуртукчулары чаа айыыл-халапка чедирип келбес бе деп магадылал турар бе?

С.ЮРЬЕВ.

XIV Далай-Лама.

Эртем-билигге өөрөдүлгени ол алды харлыында эгелээш, 25 харлыында доозуп, шажын номналының доктору эртем чадазын алган. 24 харлыында ол баш бурунгааргы шыгалдаларны Тибетте кол-кол хүрээлерниң университеттеринге эрткен.

1950 чылга чедир Тибет херек кырында хамаарышпас күрүне турган. Ынчалза-даа 1949 чылда тибет-кыдат харылзаалар чидигленген. Кыдат чазак Тибетти Кыдаттың кези дээрзин ыйыдып эгелээн. 1950 чылда кыдат шериглер Чөөн Тибетче шургул киргеш, чуртту шуут-ла эжелеп алган.

Ол үеден эгелеп Далай-Лама тибет айтырыг талазы-биле тайбың чугаалажышкыннарны чорударын чаңгыс эвес удаа оралдажып келген. Ол элээн каш катап Мао Цзедун, Чжоу Эньлай болгаш Ден Сяопин олар-биле ужурашкан. Ынчалзажок ооң кыдат-тибет чөрүлдээни тайбың арга-биле шиитпирлээр дээн күженишкннерин хилис барган. Маңаа сөөлгү эвес рольду Чөөн Тибетте кыдат шериглерниң тайбың чонга каржы аажылалы, ооң түннелинде өөскээн удурланышкын шимчээшкени ойнааны чугаажок.

1959 чылдын март 10-да чурттуң найысылалы Лхасага Тибеттиң хамаарышпас чоруун негээн массалыг чыскаал эгелээн. Чыскаалды каржызы-биле чылча шапкан. Кыдат эрге-чагырганың эгелээни геноцидтин түннелинде миллион ажыг тибетчилер өлгөн, алды муң ажыг хүрээлерни үрегдеп чок кылган, а чаңылчаан тибет ниитилел тургузуу узуткаттыган. Пекинниң политиказы тибетчилерниң

чурттан көжүүшкүнүгө чедирген. Далай-Лама Индияже дезер ужурга таварышкан. 87000 хире тибетчилер баштыңчызын эдерип чорупканнар. Амгы үеде Индияда, Непалда болгаш Бутанда 130000 муң ажыг тибет дескеннер бар.

Далай-Лама – ол дээр-ге шажын-чүдүлгениң кижизи эвес, а сепаратисттир.

Кыдаттың даштыкы херектер сайыды Ли Чжаосин.

1960 чылдан эгелеп Далай-Лама Соңгу Индияда турар Дхарамсала хоорайда чурттап турар. Тибеттиң шөлүлгедө чазааның доктаамал турар чери апарган бо хоорайны «Биче Лхаса» деп база адаар.

Далай-Ламаның күженишкннериниң ачызында тибет дескеннерниң айтырыын Каттышкан Нациялар Организациязы (КНО) база оюп эртпээн. 1959, 1961 болгаш 1965 чылдарда КНО-нуң Чиңгине Ассамблеязы Кыдатты тибет чоннун эргелерин, ооң ишинде бот-башкарныр эргезин сагырыныч кыйгырган үш резолюцияны хүлээп алган.

Тибет дескеннерни болгаш оларның культуразын кадагалап арттырыын Далай-Лама бодунун сорулгазы кылдыр көрүп турар.

Ол Тибеттен дескеннерге 50 ажыг чурттакчылыг черлерни организастан, оларны амыдырап-чурттаарының экономикактиг баазаны, дескеннерниң уруглары бодунун чуртунун дылын, төөгүзүн, культуразын болгаш шажын-чүдүлгезин долу хемчээлдиг өөренир арга-шинектиг болзун дээш өөредилге системазын тургузуу шы-

даан. Оон аңгыда ол тибет уран чүүлдү, эртемни болгаш езу-чаңчылдарны кадагалап арттыры-биле культураның элээн каш институттарын ажыткан.

1987 чылда Далай-Лама «Беш кезектен тургустунган планны» идип үндүргөн, ында ол кедизинде барып Тибетке тайбың девискээрин тургузарын саналдап турар. Ол документиде кыдаттарны Тибетче массалыг көжүүшкүнүн соксадырын, ук чуртка кижиниң кол-кол эргелерин болгаш демократияның хосталгаларын катап тургузарын, Тибеттиң девискээрин ядролуг артынчылар хөмөр девискээр кылдыр ажыглаарын соксадырын, тибет айтырыг талазы-биле тайбың чугаалажылгаларны эгелээрин база Тибеттиң болгаш Кыдаттың чоннарының аразында амыр-тайбың кожухелбээ харылзааларны тургузарын саналдап турар.

Тибеттиң найысылалы Лхаса.

Мооң мурнундагы далай-ламаларга көөрдө, амгы Далай-Лама делегейни дескинди аян-чорукту кылып, шупту континентилерге четкен. Ол 40 ажыг чурттарга барып, политиктиг ажылдакчылар-биле, шажын-чүдүлгө төлээлери-биле, культура ажылдакчылары-биле ужурашкан. Далай-Ламаның 1970 чылда Барыын чүккө эң баштай четкен үезинден тура, ооң эртемден болгаш тайбың дээш демиселчи ат-алдары канчаар-даа аажок улгаткан. Дыка хөй даштыкы университеттер анаа тайбың шаңналдарын болгаш эртем чадаларын тывыскан.

Кыдатты санаваска, норвег Нобель комитетиниң 1989 чылда XIV Далай-Ламага Тайбың шаңналын тыпсырының дугайында шиитпирин делегей ниитилежилгези чүүлдүгүнүп хүлээп алган. Бо таварылга-

биле холбаштыр ук комитет «Тибетти хостаары дээш бодунун демиселинге Далай-Лама күш ажыглалының кыйгырындан доктаамал ойталап чоруур. Ооң орнунга ол ооң чонунун культурулуг салгалын кадагалап арттырап сорулга-биле удур-дедир шыдажыгга болгаш хүндүткелге үндезилеттинген эп-чөптүг шиитпирге келирин кыйгырып турар» деп демдеглээн.

Россияның Даштыкы херектер яамызының Далай-Ламага Россияга келирин чөпшээрээни дээр-ге россия-кыдат харылзааларда шыңгыы үениң келгениниң дугайында херчилеп турар базым-дыр. Кыдаттың үзел-бодалын кичээнгейге албышаан, Россия буддистерниң баштыңы «аалдаарынче» анаа-ла чалап шыдавас-ла болгай. Ол бүгүнү Пекин доп-дораан тибет сепаратизмниң деткимчези кылдыр үнелээри дөгерге билдингир турган. А Россияның Президентизи Путинниң чоокта чаа Кыдатче аян-чоруун болгаш ооң үезинде кыдат таланың чечен айтырыг талазы-биле Россияны деткээнин кичээнгейге алыр чүве болза, мындыг чүүлдүң арай таарымча чогу-ла кончуг кыннып келир.

БИЛИП АЛЫРЫ АРТЫК ЭВЕС

Россияга буддизмни 1741 чылда император Елизаветаның чарлыын езугаар албан езузу-биле хүлээп көргөн. 1917 чылдың революциязының соонда база XX чүс чылдың ортанынга чедир буддизмни ССРЭ-ге херек кырында хораан турган. Россия Федерациязында Россияның Буддий Сангхазы (общиназы) РФ-тиң чаңылчаан дөрт шажын-чүдүлгезиниң бирээзи кылдыр хүлээп көргөн. Буддизмниң тарап неперээни кол-кол регионнарынга Бурятия, Калмыкия болгаш Тыва хамааржыр. Амгы үеде РФ-те 200 хире буддий общиналар ажылдап турар, буддизмниң талалакчыларының саны миллион кижиче чоокшулап олурап.

Ындыг болза-даа Калмыкияның, Бурятияның болгаш Тываның буддисте-

ринге Далай-Лама дээр-ге чүнүң-даа мурнунда шажын-чүдүлгө баштыңы, ыңдыг болганда аңаа чөпшээрел бээринден ойталаары дээр-ге-ле россия буддистерниң шажынчы сетки-хөөнүн дорамчылааны болур, канчаарга-даа буддизм дээр-ге Россияда чаңылчаан шажын-чүдүлгелерниң бирээзи-ле болгай. Калмыкияның болгаш Бурятияның буддистери Далай-Ламаның Россияже келирин чедип алыр дээш чаңгыс эвес удаа митингилеп, харын-даа Владимир Путинге ажык чагааны бижээнер.

Пекин чеже-даа шыжыгып турза, түннелинде Далай-Лама Россияга чедип келген. Ынчалзажок РФ-тиң ДХЯ-зының шиитпиринге дараазында байдалдар база салдар чедиргени чадап-чок. Чоокта чаа Россия Кы-

датка чамдык девискээрлерин дүжүп берип, Дээр адааның чуртунга Амур хемниң суг алыр черлеринде ортулуктарын дамчыдып берген. Мындыг базымның соонда Москва «тибет сепаратиске» хамаарыштыр бодунуу-биле баш минир болуру деп санаан хире, а тодаргайлаарга – «ачы дээш ачы» деп принцип-биле.

Ооң кадында Далай-Ламаның Тибеттиң автономиязынга хамаарышкан туружа база эскерлип эгелээн. «Time» деп сеткүүлге чоокта чаагы интервью-зунга Далай-Лама: «Хамаарышпас күрүне боорунун орнунга Тибет Кыдаттың кези кылдыр хөй артык-шылдыг эргени ап болур» деп чугаалаан болгай.

Сергей КАРАМАЕВ.

Лама «дириглерден артык дириг» болган

Чоокта чаа россия эртемденнер буддий лама Даши-Доржо Итигеловтуң мага-бодунун шинчилелдериниң түннелдерин чарлаан. Чевеге ооң мага-боду 75 чыл чыткан, ынчалзажок ону үе бичии-даа албаан дээрзин экспертиза тодараткан.

уштуп эккелгенде, чаагы чыт чытталып келген. Бода-выже, бо ламаны чөөн чүк медициназының кандыг-бир хуулгаазын мазы-биле чагган хире.

Төөгү эртемнериниң доктору Галина Ершова: «Ооң чер адаанга чыткан байдалдарының температура-даа, өл-шык-даа режими доктаамал турум болуп турар. Органика езугаар алырга, бүгү чүүлдер дириг кижиниң нормачижээнге дүгжүп турар».

Даши-Доржо Итигелов эрткен чүс чылдың 20 чылдарында россия буддистерниң баштыңы турган. Оон чевээн үш удаа ажыткан, ажыткан санында-ла мага-бот иришкннге алыспаан дээрзинге эртемденнер катап-катап бүүрээр ужурга таваржып турар. Аңаа боттуг тайылбыр амдыгаа дээр тывылбаан – специалистер-ле харын хамык ужур мага-боттун шыжамырының онза-тускайлаң байдалдарында боор деп каразып турар дээрзин НТВ телекомпания дыңнаткан.

Эмчилер мону болуп көрбээн таварылга деп адап турарлар. Төөгү эртемнериниң доктору Галина Ершова: «Мага-боттун эьди чымчак хевээр, идерге кириитинип турар. Бойдустун хоойлузу-биле алыр чүве болза, ыңдыг чүүл шуут-ла турбас ужурлуг, 75 чылдың дургузунда мага-бот мындыг байдалдыг кадагалаттынганынга бүүрээр бичин берге».

Ынчалзажок амыдыралда ыңдыг бир таварылга билдингир – ол дээр-ге Мавзолейде Ленинниң хемчелеп каан мага-боду-дур, ол база багай эвес кадагалаттынган болгай. А буддий ламаның мага-бодунун төөгүзүңгө хамаарыштыр алырга, 2002 чылда археологтар мага-ботту чевегден

Кажан? Кааа? Чүү? Сонуургантаалыңар

Мал чизелээшкени эгелээр

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Виктор Лавриненконун айтышкыны езугаар Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының ажилдакчылары 11 ажилчын бөлүккө үстүп алгаш, кожууннарже үнүпкен. Ажил-агыйларның бүгү хевирлеринде мал чизелээшкенин эгелээн. Көдээ ажил-агый сайыдының бирги оралакчызы Валентин Енданга удурткан беш кижин составтыг баштайгы бөлүк Мөңгүн-Тайга болгаш Өвүр кожууннарже дүүн айттаныпкан.

Арткан бөлүктөр декабрь 14-те айттаныпкаш, неделя иштинде черчерлерге ажылдаар. Ажилчын бөлүк бүрүзүн көдээ ажил-агый сайыдының оралакчылары, департаментилер болгаш эргелелдер начальниктери удуртуп турар.

Хар хоорайжыгашты тудуп эгелээн

Кызыл хоорайның чагыргазы Чаа чылга белеткелди эгелээн. Ооң баштайгы херечизи – Арат шөлүндө төп хар хоорайжыгашты бо хонуктарда тудуп эгелээни. «Кызылспецсервис» МУБ-тун ажилчыннары бо чылгы хар хоорайжыгаш эрткен чылдыындан дудак чок, харын-даа чараш болу-

рун магадылап турар. Чүге дизе ооң «архитекторлары» хардан болгаш доштан өңнеп кылган яңзы-бүрү дүрзүлөр саны мурнунда чылдарынындан хөй болур деп чугаалап турарлар.

Чаа чылда Арат шөлүнүн каастакчызы – хоорайның төп елказы болур. Эптептер кылымал ногаан шивини бо хонуктарда тургузул эгелээр. Хар хоорайжыгаштың «тудуун» декабрь 25-те доозары көрдүнгөн.

Акша төлевирин бо айда эгелээр

Россия Федерациязының 122 дугаар хоойлузун езугаар бистиң республикадан 26 муң 767 кижиче төп бюджеттен чингелдег ай санында акша төлевирин алыр. «Шынның» редакциязынга шак ыңдыг сан-чурагайны Россия Федерациязының Пенсия фондунун Тыва Республикада салбы-

рының эргелекчизиниң оралакчызы Светлана Кенден берген. Салбыр баштайгы төлевирни бо чылдың декабрь 25-тиң соонда чорударын планнаан. Пенсия болгаш ай санының баштайгы акша төлевирин 2005 чылдың январь айның бирги он хонуунда пенсиязын алыр ужурлуг хамаатылар алыр, а артканнарынга чоорту төлээр.

Бо чылдың декабрь 1-ниң чижек даңзызы-биле Россия Федерациязында ай санының акша төлевирин 15 миллион ажыг хамааты алыр. Бо даңзы бо хонуктарда база катап тодараттынар, чүге дизе ол-бо организациялардан болгаш чуртталга черлеринден даңзыже ады ийи катап кире берген хамаатылар кызырлыр.

Бай-Тайгада ээлчеглиг оюн

Бай-Тайганың чагыргазы болгаш социал камгалал

килдизи Инвалидтер айын кожуунга эрттирериниң планын ажылдап кылгаш, бадылааш, боттандырып эгелээн.

Чүнүң-даа мурнунда кожуунун сумуларында инвалидтер-биле удуртукчуларның ужуражылгаларын демдеглээр апаар. Ол ужуражылгалар үезинде инвалидтерниң кожуун чергелиг айтырыгларын шиитпирлээриниң арга-хевирин чугаалажып турар.

Инвалидтер айыңга тураскааткан шыдыраа маргылдаазын Тээлиге чагырга бажыңыга каш хонук бурунгаар эрттирген. Аңаа кожуунун шыырак шыдыраачылары киришкеш, демиселди улам чидиглендирген. Түннелинде, бирги черни хоочун шыдыраачы Хүргүл-оол Кан-оол, ийги черни ус-шевер Киров Хунан, а үшүк черни өөредилге-бүдүрүлгө комбинатының директору Мөңгүн-оол Сонам ээлээн.

Шериг албан-хүлээлге

Кадыкшылынче кичээнгей салыр

Ооң мурнунда чылдарда оолдарны шеригже чоруунун мурнунда, 18 харлаптарга эмчи шинчилгезин эрттирип турган болза, сөөлгү чылдарда 15-16 харлыг оолдарны бир-ле дугаар шериг учедунга тургузуп, эмчилер шинчип турар апарган. Бо таварылгада кажан кандыг-бир аарыг азы кемдээшкннер бар деп тодараттынган болза, 18 харлыынга чедир үзе эмнээш, шеригже чорудуп турары эки дээрзин амыдырал бадыткаан.

Бо талазы-биле хыналданы республиканың шериг комиссариатының талазындан шыңгыраткан бис. Чижээ, бо чылдың октябрьда республиканың шупту хоорай, кожууннарының шериг комиссариатының 15-16 харлыг болгаш шеригже чорудуп турар оолдарыны канчаар шинчип, эмнеп турарын хынаан бис. Оон илерээни болза чамдык шериг комиссариаттары диспансерлиг учетта турар 15-16 харлыг оолдарның кадыкшылынче шоолуг сагыш салбайн турарындан 18 харлапкан оолдарның чүгле барык чарты шеригже чоруур аргалыг болган.

Бистиң кол сорулгавыс—шеригже кадык-шырак оолдарны чорудары. Ону шиитпирлээрде чүгле шериг комиссариаттарының, эмчилерниң эвес, а тус чер чагыргаларының көскү, дээштиг ажылы негеттинер. Ындыг турбуже шеригже келдирилгени акашландырбайн, ооң ажылынга киришпейн, херекке албайн турары чамдык тус чер чагыргаларының талазындан илерээн. Бис бо удаада багай демдек алган шериг комиссариаттары чүгле сагындырып кагдывыс, моон соңгаар ол-ла 15-16 база 18 харлыг оолдарның кадыкшылынче кичээнгей салбас, эмневес болза, оларга административтиг хемчеглерни онаар апаар бис.

Шеригден холуттуруп турар оолдар кандыг аарыглыг болуп турарыл?

Эң-не нептереңгей чылдагаан—деңизи четпес. Арган-дорган болганындан шериг барбайн баар-дыр. Шак ындыг оолдарны ханыладыр шинчип көөрге, ижиншөйүндү, өт, бес аарыглары ийикле азы ишти кыжалыг (курттуг) болгаш өске-даа аарыглар уржуундан арган бооп турар. Хөй ажы-төлдүг, ада-иези кайызы-даа ажыл чок, материалдыг байдалы берге өгбүлелерниң оолдары чогуур ужурулг аш-чемни норма езугаар чивейн турары чажыт эвес. Ийги черде сөөк-даяк аарыг-

лары, янзы-бүрү кемдээшкннерниң уржуундан шериг барбайн баар. Ол чүл дээрде дурт-сыны ыргак, чүстери аарыыр, тавангайлары дулгуй, бижектээшкнн азы авто озал-ондак соонда кемдээшкннер дээш, оон-даа өске.

Үшкү чылдагаан—медерелиниң сайзыралы кошкак, психиатр болгаш нарколог эмчилерниң учедунда турары. Оон ыңай кулак, карак, диш, туберкулез дээш, өске-даа аарыгларлыг оолдар шеригден холуттуруп турар.

2004 чылдың ноябрьга чедир оолдарга шериг хеп кедир-бейн турган болза, ам онза чаа чүүл—шериг чоруп турар оолдарыны сезонга таарыштыр шүмү-биле хепкергеш чорудуп турар апарганывыста.

Республикавыска бо чылгы эң баштайгы шеригже күскү үделге солун, харын катырынычыл болган: Хабаровскиже чадаг шериг кезээнге шериг албаны эрттирер оолдарын үдеп келген ада-ие, чоок улузу чаа шериг хеп кедипкен оолдарын кезек када танывайн, аймаарап турганнар. Шынап-ла, ол үеде шериг хептиг оолдарыны көрүпкен болзунарза чараштарын, чоргаарларын, арыннарында хүлүмзүрүг чайнаан, карактары хып турар эрес-шоваазын!

Бистиң хамааты хептеривиске көөрге, шериг хеп онзагай-ла болдур ийин: быжыг, эки шынарлыг материалдан тускай майык-биле быжып даараан болгаш дурт-сынны чазап, шала семиссимээр, безин шилгедек, хөнү сынныг кылдыр көзүлдүрер база техника боо-чепсек ажыглаар шимчээшкннерге шаптык катпас, хөлчөк эптиг... Ам суг болза соок үеде дүүштүр халбаңныг кышкы бөрттерлиг, дүктүг моюндуруктарлыг курткаралыг, кирза сапыктарлыг, иштики, даштыкы хөйлен, чүвүрлерлиг, орукка чугула хергелдерин шыгжаан рюкзактарлыг оолдарыны шеригже чоруп турар. Оолдарны кедип келген эрги хептерин чоок улузу ап шыдавайн

барган таварылгада, чорудуп турар шериг комиссариаттарының ажылдакчылары ап алгаш, ада-иезинге дамчыдып бээр чурум бар.

Чамдык оолдар чунмаан; бажының дүгүн таартып албаан кээрге, бис оларны чаңгыс хүн иштинде чундуруп, бажын таарып четтикпейн баар-дыр бис. Ынчангаш шериг чоруур оолдар чунар-бажынап, бажын дөңгүрерти таартып аарын дилээр-дир мен.

Шеригже чоруткаш, үш ай-даа четпейн кадыының байдалы-биле дедирлеп кээр таварылгалар бар. Чоокта чаа эге класс билиглиг, орустап билбес бир оолду угаан сайзыралы кошкак дээш шериг эрттирип турган кезээ дедир Тываже чорудупкан.

Ынчангаш мындыг чоруктар моон соңгаар катаптавазы-биле, эргим ада-иелер, оолдарыны

чогуур рентген чуруктары чок боор-дур. Эртки дег эмчи шинчилгезин долу эртпээн, тодаргай эвес диагностуг, чедир эмнетпээн оолдар бо-ла республиканың чыылда пунктузунга кээр-дир. Республикада эмчи кадрлар чедишпезинден чамдык районнарда, ылангыя боостаа, кулак, думчук (ЛОП), карак, нервилер эмнээр, психиатр эмчилер чогуун уржуундан ындыг аарыг оолдар чогуур деңнелге шинчитпейн, чедир эмнетпейн турары чажыт эвес.

Чер болганда аныяк-өскенниң хостуг үезин шын чарыгдарын өөрөтпейн, шериг-патриоттук кижидилгеже шоолуг сагыш албайн турар. Республикада хүреш көскү черни ээлеп турбуже, шеригже чоруп турар оолдарның чамдыызы күш-дамыр талазы-биле кошкак, бот-камгаланыр аргалар билбес. Шаанда ГТО-нун нормаларын кижги бүрүзү дужаап, школаларга орус дыл неделяларын эрттирип, “Зарница” дээн хевирлиг шеригжиткен оюннарның нептереңгей турганын, ооң эки салдарлыын сактып ор мен. Ол бүгүнү чер-черге катап диргиссе.

Бо чылдың сентябрь 16-да шеригже баар аныяктарның республика спартакиадазын чарлаан. Аңаа тос кожуун киришкен. Оода-ла Улуг-Хем, Бай-Тайга кожууннарның аңаа киришпээни кайгамчык.

Школаларга амыдыралдың айыыл чок чоруунун үндезинин башкылаар шактарны көвүдетсе деп саналдык мен.

Шериг хүлээлгелиг кижилерниң өөренир кэрээ-биле ажылдаар аргалары сөөлгү үеде улам калбарган. Ол бүгү чүгле дайынчаа болуп турар изиг точкалар-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Чижээ, прапорщиктер школазы болгаш шериг талазы-биле мергел чедип алыр өөредилге черлеринче өөренири болгаш республика иштинде кызыгаар заставаларына, өске-даа шериг организацияларына эмчи шинчилгезин эрткеш, кэрээ-биле ажылдап болур аргалар бар.

Эң сөөлүнде шериг чоруп турар оолдарның шериг албанын эки эрттиргеш, эрзиг, чоргаар, дадыккан, быжыккан эеп кээрин күзедим.

Зоя ДОНГАК,
республиканың шериг комиссариатының эмчизи.

Бистиң кол сорулгавыс — шеригже кадык-шырак оолдарны чорудары. Ону шиитпирлээрде чүгле шериг комиссариаттарының эвес, а тус чер чагыргаларының көскү, дээштиг ажылы негеттинер.

орус дылга эки өөредип, 11 классты, оода чадаарда, 9 классты доостурар болза эки ышкажыл.

А бир эвес тускай мергелдиг болза улам эки, Онза байдалдар, иштики херектер яамылары дээн чижектиг эки шериг кезектеринче баар болгай. Анаа кара угаан-биле-даа бодап көөрге, 18 харга чедир ажы-төлүвүстү өзүлдези, кадыкшылы, ниити билии, бир-ле дугаарында, ада-иелерден, а ооң соонда эмчилер, башкылардан хамааржыр ышкажыл. Ынчангаш бо «үш-булуңчуктуң» сырый ажылдаарын амыдырал негеп келген.

Черле төрүмелинден кемниг, берге аарыглыг инвалид оол болза, канчаар боор, а чамдыкта эмнеттине бээр аарыгларлыг оолдар шеригже чорбайн баар-дыр.

Чижээ, барык кожуун бүрүзүнде диш эмчилери бар. Ол хирезинде сес азы ондан-даа хөй диштери аарыг болгаш шеригден чамдык оолдар холуттуруп турар. Азы хөрээнде, иштики кезишкнн соонда улуг сорбуларлыг оолдарның кажан, кандыг кезишкнн эрткенин, иштики органның кайы хире кемдээнин айытпаан,

Дүжүт байырлалы ШАҢНАЛЫ — 4 ШООДАЙ АРБАЙ

Сүт-Хөл кожуунга дүжүт байырлалын чоокта чаа байырлап эрттирген. Маңаа улуг назылыг шыдыраачылар аразынга хөл-шыдыраа маргылдаазын хөлчөк солун кылдыр организаастаан. Чидиг демиселдин түңнелинде кожууннун үш дакпыр чемпиону, Кызыл-Тайга суурнун чурттакчызы, 70 хар чедип турар назылыг, хөй чылдарда башкы ажылынга ажылдап чораан, бирги лиганың шыдыраачызы Маадыр-оол Дыртыкович Сиилин кымга-даа уттурбайн, арыг саң-биле Сүт-Хөл кожууннун хоочун ойнакчыларының аразынга тиеллени чедип ап, 1-ги чергенин диплому база 4 шоодай арбай-биле шаңнаткан. Ийги черни база-ла Кызыл-Тайга суурнун хоочун чурттакчызы Карбы Дөпүрович Ондар ап, ийги чергенин диплому, 3 шоодай арбайны шаңналга алган. Үшкү черге Брат-оол Дукур-оолович Ховалыг төлептиг болуп база шоодай арбай, диплом-биле шаңнаткан. Кырган улуска арбай далганы амдангы, чаагай деп, хоочуннар өөрүшкүзүн илередип турганнар. Хөр-Тайга сумузунун чагырыкчызы Александр Иргит машиназы-биле хоочун шыдыраачыларны тараалары-биле суурда бажынарныга чедиргилээн. Хоочуннар эриг баарлыг чагырыкчыга улуг өөрүшкүзүн илередип турганнар. Байырлыг хурал соонда шаңналдар арбын болган.

Маадыр-оол Сиилинниң өөреникчилери Устүү-Ишкинде ангор өшкү кадарчызы “ТР-ниң алдарлыг малчыны” Дуран-оол Сөспүй-оолович чемпион лента болгаш өг-биле шаңнаткан. Алды-Ишкинниң чылгычызы Орлан Дадар-оолович Ооржак эзерге төлептиг болган.

Үе-шаг чеже-даа берге болза, бот-боттарын деткижип чоруурга эки дээрзин хоочуннар улуска угаадып чоруур. Мындыг янзылыг өске-даа маргылдааларны чер-черлерге эрттирери ажыктыг дээрди чугаажок.

Сандю ТЮЛЮШ,
Сүт-Хөл кожуун.

Чагаалар аразындан

Амыдыралыңга кызымак

Шаг-шаандан бээр бо хүннерге чедир ажыл дээш өг-бүле бүрүзү туржуп чораан. Ооң бир чижээнге Чөөн-Хемчик кожууннун Хорум-Даг сумузунун чагырга черинин Төлээлекчилер хуралының депутаты Станислав Букууевич Монгуштуң өг-бүленин хамаарыштырып болур. Ооң аалының ишти Галина Калчановна суурда солун, сеткүүл тарадып, чагыдылга ажылын организаастап турар. Кажан кожуун төвүндөн почта машиназы келбейн барганда, Станислав Букууевич бодунун “Урал” маркалыг мотоцикли-биле солун болгаш өске-даа чүүлдерни эккелгеш, чонга тарадып, ыракта малчын коданнарга чедирип берип турар. Ооң ачызында малчыннар хөйү-биле чагыдылганы кылып турар. Чижээлээрге, малчыннардан Сарбаа Куулар 3-4, Шыдырмаа Донгак 4, Роза Сарыглар, Чечек

Монгуш олар хөй чагыдылгалыг бооп турар. Суурдан Чысымаа Монгуш, Дудулей Ховалыг, Бопуулай Монгуш, Частон Монгуш олар 4-5 чедир солун, сеткүүлдерни чагыдып алкан. Ниитизи-биле 2005 чылдың бирги кварталында чагыдылга талазы-биле Галина Калчановна улуг ажылды чоруткан. “Шын” — 62, “Чаа-Орук” — 58, “Тываның аныяктары” — 34 кезекке чагыттынган болгаш ам-даа уламчылап турар. Галина Калчановна Монгуш почта шугумунда 30 чыл ажылдап турар. Өнүн ишти Станислав Букууевич — колхозтуң ажыл-агый эргелекчизи болбушаан, суурда хөй-ниити ажылдарының идепкейлиг киржикчизи. Ногаа өстүрер талазы-биле Монгуштарның өг-бүлези суурда мергелдиглерниң санында кирип турар.
Делег-оол КУУЛАР.

Хөй-ниити эвес дээш, а бодун бодаар, алысак-чиксек, адааргак, кара сеткилдиг, хопнүгүл тарадыр кижилер улусчон ортузунга аас-дыл, шош-содаа, харын-даа өлүм-чидимни тывылдырып турарлар, ону төөгүден безин көрүп болур. Чижээ, чүгле акша дээш, экономиктиг чедишкннер дээш бай күрүнелерниң үшкү чергени күрүнелеринче халдаанындан чеже дайын болуп каапты, чежези болуп тур, чеже кижги амы-тынындан чарлып тур, ол бүгүнү массалыг информация чепсектери хүн бүрүде дамчыдып, чугаалап тур ышкажыл. Бистиң республиканың чамдык “сарыг солуннарын” номчуп көргөш, ында огулуг чүүлдер чырытпас, үргүлчү-ле хамык бак чыып үндүрер, кезек

Ажыл-херекке гемниг болур
болгаш-ла, Чазакче халдаашкыннар кылыр кижилерниң барын эскердим. Оларның материалдарын хандыр көөрге, язы-сөөк ылгаар чорукче угланган чүүлдер бо-ла таваржыр. Четпес чүүлдерниң шынын тодарадып алгаш, оон шүгүмчүлөп буруудадыры чөп болбайн канчаар, ынчалза-даа оларның шын-мегезин ыяк тодарадып албайн тура, хоп-меге нептередип тарадыры дээрге тоң айыылдыг чорук-тур деп билип чоруур кижги мен. Чаңгыс кижиниң четпезин бүгү коллективке хамаарыштырып дорамчылаар суг чоруктарны ук солуннарның арын бүрүзүндөн көрүп болур. Ынчангаш, мен бодаарымга, чурт удуртукчузу кижги чон-биле

ажылдап билир, эки-бакты, шын-мегени ылгап билир, кижилерниң амыр-дыжын камгалап билир ужурулг. Ындыгларга бистиң Чазак Даргазын дидими-биле хамаарыштырып болур мен. Олче “сарыг солуннар” чежемейнин-даа халдап турар болза, ол черле сыныш чок, бурунгаар көрүштүг ажылдап чоруур. Ынчангаш бис, улуг-биче шуптувус, демниг болуп, ажыл-чорудулгавыста четпестерни илередип, частырыгларны эдер дээш ажылдаар, чурттаар ужурулг бис. Эки чүүлдерге даянып, бак сагыштыг, кара чүүлдерни узуткаарын үе негеп келген.
Очур-оол ООРЖАК,
пенсионер.
Кызыл хоорай.

ЛИТЕРАТУРА БОЛГАШ УРАЖ ЧҮҮЛ

Тываның Улустуң чогаалчызы
К.К.Кудажының 75 харлаанынга

Кызыл-Эник КУДАЖЫ

АЛАНТОЗУМ — АКСЫМ-КЕЖИИ

Домаам, сөзүм
Алантозум,
Тоолум сен,
тывызыым сен.
Тожу сынның
тооруу-даа бол,
Дошкун хатка
тоглай-ла бээр.

Айым, хүнүм Алантозум,
Алдыңым сен,
мөңгүнүм сен.
Азас хөлдүн
сайы-даа бол,
Аккан сугга элей-ле бээр.

Сагыжымны
саймаараткан
Саян күдээм
кызы-дыр сен.
Иштим-хөңнүм
чымыраткан
Инга уруум төлү-дүр сен.

Декабрьның он ийи, он үш
Тергиин үе болган, уруум.
Төрүттүнген хүннеривис
Дөмей болган,
чассыгбайым.

Уруумнуң, уруунуң Алантозум
төрүттүңгениңге

Кызыл хүнү шона берген,
Кырган-ачан күзели бо!
Алантозум өзүп келгеш,
Амыдырал чечээ болзун!

МЭЭҢ ТЫВАМ

Маргышпас мен, мээң Тывам ыңдыг чавыс:
Малдар сүрүг ону кырлап ояттап чоруур.
Улуг-Хемим уяранчыг даажы безин
Узун суудур, чер дүүнде дег ырлап чыдар.

Хөөретпес мен, мээң Тывам ыңдыг бедик:
Хөрлүг Саян булут кырлап кыштап чоруур.
Кара черге чылча дүжүп албазын дээш
Кааң дээрни Мөңгүн-Тайгам чүктөп турар.

Чажырбас мен, мээң Тывам ыңдыг бичии:
Чаа-Хөлдүн шынаазыңга одаглангаш,
Бай-Тайгаа будум тепкеш, Тожу сынга
Бажым салгаш, ооргалап чыткан дег мен.

Мактанмас мен, мээң Тывам ыңдыг улуг:
Маң-саң-биле ону эргип семезиңзе,
Чүреккейиң чоорган дег уушталып каар,
Чүреккейиң шоодай дег уштунуп каар.

ИЙИ-ТАЛЫМ

Ийни куду челзиптер мен,
Ийи-Талга чеде бээр мен.
Ийи-Талга чедеримге,
Иштим ынаам манап орап.

Ийи чеңим берзенипкеш,
Иштен черле чарылбас мен.

Иштим ынаам идегелдии
Ийи караам огулайын.
Иштешкеним иштии хою
Изиг-демир одулайын.

Иштим ынаам манап орда,
Ийлеп чораан херээм чүү боор.

ШАГААН-АРЫГ ШАРОВАРЫ

Шагаан-Арыг хонуп чыда,
Шароварын чидирген деп
Элдеп чүве, хөктүг чүве
Эрги шагда кожаң турган.

Кочу-шоотка база катап
Кожаннады бербезин дээш
Кыстарга-ла чагыым мындыг —
Кызыл алгаш оруп көргөр.

Херээженнер чүвүр кедер,
Хепчок чараш апарган-дыр.
Ону кеткен эрлер безин
Ойда калган, отта калган.

Шароварын чидирген деп
Чарга кирбес дизинерзе,
Чүгле-чүгле удуур дээнде,
Чүпөңерни ужулбаңар.

ДӨҢГҮР-ЧУЧУУ

Сени көрген санымда-ла,
Сээдеңней бээр сек-ле-дир мен.
Кандыг артка, кандыг хемге
Каржы берген хаван боор мен.

Мурнуң эвес, соонну кайгаар,
Муңгаранчыг буга-дыр мен.

Чангай торгу кедиптерге,
Чаражың шуут кедергей бол,

Хырбачаңның кырыыры чок,
Хыралбас-даа, элевес-даа,
Төдү ынчаар бодап чор мен,
Төтпес, ханмас дөңгүр-чучуум.

“ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТЫҢ ЭРТЕНГИ ХҮНҮ, ЭКИИ!”

Тываның күрүне лицейинге декабрь 3-те чогаалчы А.А.Даржайның 60 харлаанынга тураскааткан кезээге чогаалчы-биле ужуражылганы эрттирген. Ону лицейде тыва болгаш орус дыл, чогаал башкылары организаптап эрттирген.

Ужуражылганы А.И.Бирюкова ажытпышаан, юбилярның чогаалчы-биле ажил-ижи-биле, ооң чогаалдарының кыска допчулалы-биле таныштырган. Чогаалчының номнарының делгелгезинден аңгыда, хана-солунну лицейжилер белеткээн.

Александр Александрович Даржай лицейжилерге эге баштай ыңдыг чараш оран-савада өөренип, дыка эки байдалда, чаа үениң техниктиг херекселдери-биле дериттинген чаа өөредилге черинде өөренип турары дээш байыр чедирип, ооң бодунуң үезинде ыңдыг лицей турбаанын хараадап чугаалаан. Ынчангаш “чаа-ла көгерип үнүп орап, ам-даа четчип бышлаан, быжыкпаан ногаан ортулук, хөлчүгеште базап кирип келген ышкаш-тыр мен. Мындыг өөредилге чөри шупту кожуннарга турган болза” деп, ол магадаан сеткилин илереткен. “Улуг орус шүлүкчү Александр Сергеевич Пушкин “Здравствуй, племя младое!” дээн болза, а мен “Төрээн Тывавыстың эртенги хүнү, экии!” деп лицейжилер-биле мендилежип тур мен!” дээрге, уруглар диңмиттиг адыш часкаашкынар-биле хүлээп алган. Эки өөредилге черлерин доозуп алгаш, Тывазыңга келгеш, чонунуң чаагай чоруу дээш ажылдаарын ол уругларга чагаан. Оон аңгыда аныяк үе, чалыы назын улгадып, кырый берген назы-харны тооп

көрбейн эрте бербес, харын

ооң үнелиг чүүлдерин, эң эки сүмелерин дыңнап, шингээди алып ужурулуг. Амгы үеде кайы-даа удуртулгада 90 ажыг хире хуузу — аныяктар. А олар амыдыралды хоочуннар, улуг назылыглар ыш-каш билбес болгай, ынчангаш

Тываның күрүне лицейинде

аныяктар кырганнар-биле, кырганнар аныяктар-биле харылзаалыг, эптиг-демниг болуру чугула, ынчан амыдыралдың деңзигүүрү чайылбас дээрзин чагаан.

Ада, кырган-ача кижжи болгаш уругларга дыка ханы уткалыг, ажыктыг сүмелерни чогаалчы берген. Бир дугаар демир-үжүктү сегирип ап, чаңгысклассчызы уругунуң чараш, чоон чажын эскерип эгелээш, чодурааның аккыр чечээң көргөш, чүрээ, сеткил-сагыжы ырлап эгелээнин, ооң тевиин-биле “Сай-Суу” деп шүлүүн бижээнин, чуртталгада эки кижилер бир дугаарында өөнүң ишти Мария Донгаковна, оруунга

таварышкан аксының-кежин, оон аңгыда башкыларым деп санап чорууру Сергей Пюрбю, Юрий Кюнзегеш, Монгуш Кенин-Лопсан оларның дугайында чылыг-чымчак сактышкынарнын чогаалчы уруглар-биле үлешкен. Чүгле тыва чогаалчылар-биле эвес, а хөй-хөй өске нация эш-өөрүнүң дугайында чугаалап берип, тыва, орус болгаш өске-даа литератураны номчуп чоруун чагаан. Хостуг үезин чөп ажыглап, угаан-бодал ажылыңга бодун чаңчыктырып, хөй номчуттунуп, ажылдаарын уругларга катап-катап чагаан. Лицейжилер хире назылыг тургаш, эки ажылдааны дээш алды шоодай тараа-биле шаңнатканын, “Шын” солунга баштайгы шүлүү дээш гонорар акша алганын сактып, олар база амыдыралчы кижилер болурун күзээң. Хол-биле кылган тураскаал эвес, а сагыш-сеткил тураскаалын кижжи арттырып чоруун сүмелээң.

Хүндүлүг аалчызыңга лицейжи оолдар, уруглар тыва, орус дылдарга чогаалчының шүлүктөрүн номчуп берген. Чогаалчының сөзүңге бижиттинген, делегейде ат-сураглыг ыраажы Сайын-Хоо Намчылактың ырлап турары “Дагларым” деп ырызының сөзүн теле-видеога көргүзүп турда, шупту кады ырдашканнар. Аяңныг номчулгага идепкейлиг киришкен онгуклассчы Белек Монгушка А.А.Даржай бодунуң холунуң үжүүн салган номун белекке берген.

Мындыг ханы уткалыг ужуражылга лицейжилерге уттундурбас төөгүлүг болушкун болуп артары чугаажок.

Клара ДОРЖУ,
башкы.

ЫРЫГА ЫНАКТАРГА

1994 чылдың декабрьда Улуг-Хем кожунуң Чодураа суурунуң Культура бажыңыңа “Чаатының ыраажызы” деп ырлаарыңга, кожамыктаарыңга ынактарның аразыңга мөөрей эрттирген бис. Ол бир дугаар эрткен мөөрейге сууруң 60 ажыг чурттакчылары киришкен.

Агроном Александр Кертикпен тиелекчи болгаш, шары-биле шаңнаткан, “Чаатының ыраажызы” атты алган. Дараазында чылын “Чаатының ыраажызыңга” Улуг-Хем кожунуң шупту суурларындан киржикчилер кээп киришкен. Аңаа Алевтина Чамбал тиелээң. А үш дугаар чылдан эгелеп мөөрей республика чергелиг апарып, аңгы-аңгы кожун, хоорай, сумулардан киржикчилер киришкен. Түңнелинде каш чылдарның дургузунда кымнар тиелекчи болуп келгенил дээрге, Александр Буян (Чодураа), Буян Куулар (Шагаан-Арыг), Айдаш Барыңмаа (Чааты школазы), Аржаана Доспаң (Шагаан-Арыг), Геннадий Биче-оол (Шагаан-Арыг) — олар-дыр.

Тиелекчилерни шаңнап-мактаарыңга деткиччилерниң ролю улуг. Бир дугаар мөөрейден эгелеп ооң эрттирикчизи болгаш организаакчызы меңээ ачы-дузазын, деткимчезин көргүзүп келген дуңмаларыңга, төрөл чонумга, чаңгыс чер-чурттугларыңга өөрүп

четтиргенимни илередип чор мен. Кымнарыл ол дээрзин сонуургадып көрейин. Кызылдың №1 профтехучилищезиниң директору Александр Дагбалдай, республиканың аът спортунуң школазының директору Олег Санчы, ИХЯ-ның подполковниги Сергей Доспаң, араттар ассоциациязының чингине директору Михаил Самбуу-Хөө, таможня ажылдакчызы Анатолий Уйнукай — олар-дыр. Оон аңгыда эрткен чылын “Чаа-тының ыраажызының” тиелекчилерин шаңнаан ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан Валерьевич Кара-оол, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Майлолович Оюн оларның моон сонгаар-даа доктаамал деткиччилер болур сеткилин чон мурнунга илереткени өөрүнчүг.

Бо чылын мөөрейивис он дугаар болуп эртер, юбилейлиг мөөрей болур. Ноябрь 12-13 хүнне-

ринде эртер кылдыр чарлап алгаш турган мөөрейивис Тываның төөгүзүңде болуп көрбээң улуг айыыл-халап — Кызылда Паро-турбинная кудумчузунда ниити чуртталга бажыңыңга болган өрттүн хайы-биле амы-тынындан чарылган хөй кижилерни орнукушудар кажыдал хүннери таваржы бергени-биле сонгаарлаттынган чүве. ТР-ниң Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле яамызы-биле дугурушкаш, “Чаатының ыраажызы” ыры мөөрейин декабрьның 10-да Чодураа суурга эртергиниң он шапта эгелээң кылдыр шийтпирлээң.

Ийги хүнде мөөрей Шагаан-Арыг хоорайга уламчылаар. Аңаа “Чаатының ыраажызы—2004” хүндүлүг атты чаалап алган тиелекчини, үш лауреатты, үш дипломантыны илередир болгаш тускай шаңналдарга төлептиг болганнарны шаңнап-мактаар.

“Чаатының ыраажызы” мөөрейге силер бүгүдени чалап тур бис, өңүктөр!
Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ,
“ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы” мөөрейниң кол эрттирикчизи.

ШЫНАР ЧОК СУГ ИШКЕНИНДЕН...

Күрүнениң кол санитар эмчизи Любовь Ооржактың чугаазы-биле алырга, бо чылдың сентябрьдан ноябрьга чедир Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга болгаш Таңды кожууннарга уругларның өт аарындан (гепатит "А") аарып таварылгалары бүрүткеттинген.

Ук аарыгның тывылганынын болгаш непереп тараанынын чылдагааны кудуктардан санитар-химиктиг болгаш вирусологтуг көргүзүлгелерге дүүшпес сугну ажыглааны, а ол ышкыш школарда база школа назыны четпезин уруглар албан черлеринде арыг-шевер болгаш эпидемияга удур

чурумну хажытканы болган.

Уругларның бөлүү-биле аарып чоруун сегледир база ону чок болдурар сорулга-биле октябрь 19-тан ноябрь 11-ге чедир Балгазын суурда школаның ажыг-лалын түр соксаткан, Таңды, Сүт-Хөл, Мөңгүн-Тайга кожууннарның школаларына сөөлгү аарыг кижичурумну хажытканы болган.

ниң бүрүткеттингени үеден тура 35 хонуктуң карантинин чарлаан. Таңды болгаш Сүт-Хөл кожууннарның девискээрлеринде кудуктарның дезинфекциязын чоруткан.

ТР-ниң Чазааның вторникте эрткен хуралына өт аарыгга удур хемчеглер планын бадылаан, ук кожууннарда уругларга тарылга чорударына 375 муң рубльди ТР-ниң Чазак Даргазының курлавыр фондузундан республиканың Кадык камгалал яамызына үндүрүп бээрин шийтирилээн.

Юлия ШЕЛУДЬКО.

Бир чагааның изи-биле

ШАЛЫҢЫВЫСТЫ ТЫРТЫП АППАРГАНЫ ХООЙЛУ-ДҮРҮМГЕ ДҮГЖҮР БЕ?

• Харьылап берип көрүңер •

Чөөн-Хемчик кожууннун уруглар садтарының башкыларының октябрь айның шалыңын тус черниң өөредилге килдизи уруглар садында кээп турар чаштарның ада-иелери уруглар садының өрттөн төлөвезин дээш бүрүнү-биле тыртып апарган. Чүге уруглар садтары дады-вырлар дээш өреленип турарын кым-даа билер болгай. Октябрь айдан эгелеп көдээ суурларда уруглар садтарының айда төлөвири 300 рубль апарган, а уруглар пособиеси 98 рубль. Ажылдап турар ада-иелер харын төлөптер, а ажыл чок улус айдан айже бичилеп төлөвези-даа, өрөзи дөмей-ле артып каар. Бир бөлүктө 15-20 уруглар турар, оларның иштинден 4-5 хире-ле уругларның ада-иези ажылдап турар. Арткан ада-ие пособиеси, пенсия-биле амыдырап олурап боор-дур. Кожууннун бүгү уруглар садтарының эргелекчилеринин хуралын эрттиргеш, аңаа

моон-даа сонгаар уруглар садтарының башкыларының акша-шалыңын өрелерге тыртып алырын кожуун база өөредилге килдизиниң баштаар чери дыңнаткан. Ындыг хойлу-дүрүм бар бе? Бистер, уруглар садтарының башкылары, моон сонгаар канчаар амыдыраар бис. Уруглар пособиеси садик өрттөнгө четпеске бис буруулуг бис бе? Үстүвүсте даргаларымыс бистиң кызыл күжүвүс

үндүрүп ажылдап каан акша-высты ай санында тыртып ал-ла турар бе? Кайнаар хомудаарыл? Канчаар амыдыраарыл? Бистиң эрге-ажывысты кым камгалаарыл? Кожуун база өөредилге килдизиниң баштаар черлери кандыг хойлу-дүрүмге даянып алгаш, башкыларының акшазын тыртып турарыл?

Чөөн-Хемчик кожууннун уруглар садтарының башкылары.

РЕДАКЦИЯДАН: бо дүвүренчиг чагааны алгаш, аңаа хамаарыштыр чогуур харыны бээрин ТР-ниң өөредилге сайыды Петр Александрович Морозовтан диледим. Петр Александрович Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының база кожууннун өөредилге килдизиниң уруглар садтарының башкыларына хамаарыштыр алган хемчеглери хойлу-дүрүмге дүүшпес, уруглар дадывыры дээш башкы кижичурумга дээрзин тайылбырлады.

Чөөн-Хемчик кожууннун уруглар садтарының башкыларына ада-иениң төлөвезин дадывыры дээш оларның ай санында алып ужурулуг акша-шалыңын хойлу-дүрүмге чөрүштүр тырткан буруулугларны судче бээрин сүмөлээр-дир бис.

Алдынай СААЯ.

Ленин, 18 дыңнадып тур

■ Ноябрь 29-тан декабрь 5-ке чедир республиканың иштинге 83 кем-херек үүлгедиишкенини бүрүткеттинген. Оларның 3-ү - өлүрүшкүн, 1-зи - кадыкшылга аар хораны чедиргениниң түнелинден амы-тындан чарылганы, 11-и — кадыкшылга аар хораны чедирген таварылга, 4-ү — дээрбечи чорук, 36-зы — оор чорук, 3-ү — наркотиктиг бүдүмелдерни хойлууга удур шыгжааны болгаш ап алгаш чорааны, 4-ү — ок-боону хойлууга удур шыгжааны болгаш дажыглааны болган.

■ Ноябрь 29-та Улуг-Хемнин оң талакы эринде дачаларда Лесная кудумчузунга 22 шак 10 минута турда 5 айлыг чаш уругнун бажын-

да кемдээшкиниң өлүг мөчүзү тывылган. Оон аңгыда оон база-ла бажында аар кемдээшкиниң 3 харлыг угбазын РТЭ-же берге байдалга чедирген. Карзыттырып турар кижичурум, ол Таңды кожууннун Балгазын суурнун чурттакчызы болган. Ол бажының ээзи-биле кады арагалааш, ада-иези чок турда, чаш төлдерге аар кемдээшкиннерни чедирген болуп турар.

■ Ноябрь 29-та "Сельстрой" ХАН-ның директорунун оралакчызы ол-ла хүн 19-20 шак аразында Московская кудумчузунда туттунуп турар православ шажынның тудуунче билдинмес кижилер киргеш, тудуг материалдарын оорлаан деп дыңнаткан. Кайда-даа ажылдавайн турар 3 оолду туткан, оларның бирээзин түр када тударының изоляторунче кирген.

■ Декабрь 1-де 22 шакта Калинин кудумчузунда квартираларның бирээзинче билдинмес кижилер шургул киргеш, билдиришкени ээзин бижек-биле коргудуп, магаботка кемдээшкиннерни чедир-

геш, оон 6900 рубль түннүг хууда өңчүзүн ажыы-биле хунаап алган. Карзыттырып турар 3 эрни база 1 херээженни ол дораан туткан.

■ Ол-ла хүн кежээкиниң 8 шак үезинде Кызыл хоорай чагыргазының арыглары өрээлинге турган хол кургадыкчызын билдинмес кижилер оорлап апарган. Каржаның түнү — 6240 рубль. 2-ги бөлүктүн 40 харлыг инвалиди туттурган.

■ Даартазында 15 шак 30 турда Кызыл хоорайның Дружба кудумчузунда чурттап турар хамааты оон квартиразыне билдинмес кижилер киргеш, оон компютерин оорлап апарган деп билдиришкени кириген. Каржаның түнү — 32950 рубль болган. Чарлаан ориентировка езугаар "Шивилиг" эртирилге пунктузунга Кызылдың 1 дугаар школа-интернадының 7-ги клазының өөреникчизи, ОПТУ-4-түн 17 харлыг сургуулу, "Аныяк" КПО-зунун 15 харлыг өөреникчизи, Кызылдың 1 дугаар школазының 9-ку клазының өөреникчизи туттурган. Компютерни хавырган. ИХЯ-ның парлалга албаны.

ДЫҢНАДЫГ

Тываның медицина-ның ыяап-ла камгаладылганының (МЫК) республика фондузу 2004 чылда ажылдавайн турар чоннун ыяап-ла медицина камгаладылганынче бо чылдың камгаладылга дады-вырларын болгаш эрткен чылдарның өрелерин

2004 чылдың декабрь 25-ке чедир шилчидерин Тыва Республиканың хоорайлар, кожууннар чагыргаларының баштыңнарындан дилеп тур.

Тыва Республиканың медицинаның ыяап-ла камгаладылга фондузу (ТРМЫКФ).

ЮБИЛЕЙ КОНКУРУЗУН ТҮҢНЭЭН

Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылын, Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырларының болгаш аңаа белектерини эң дээр чырыдары дээш журналистерниң болгаш массалыг информация чепсектериниң республика конкурзу эрттирер конкурс комиссиязының хуралына түнелди үндүрген.

Республика юбилейинин журналисти конкурзу улуг сонуургалды болдурган. Аңаа МИЧ-ниң барык бүгү чогаадыкчы коллективтери, "Новый век" телекомпания киришкен. "Тыва" КТРК-ның чогаадыкчы телерадио коллективтери конкурска киришпезини хомуданчыг болган. Конкурска боттарының материалдарын хууда 32 автор, оларның аразында штаттан дашкаар 7 автор кириген. Комиссияның бүгү кежигүннери конкурс материалдары-биле ыяк танышкан. Конкурска киришкен хууда авторларның саны хей болганын барымдаалааш, чогаадыкчы коллективтерни шаңнаарына көргөн сан-хөөнүң чамдызын хууда авторларны шаңнаарын конкурс комиссиязы доктааткан.

Чогаадыкчы коллективтерден:

Бирги шаңналды "Тувинская правда" солун редакциязына; Ийги шаңналды "Шын" солун редакциязына;

Үшкү ийи шаңналды "Сылдысчыгаш" болгаш "Центр Азии" солуннар редакцияларына;

Мактал шаңналдарны "Эне сөзү" солун редакциязына болгаш "Новый век" телекомпанияга.

Хууда авторлардан тилекчилер болза:

"Шын" солун редакциязындан:

Т.П.Хертек, Б.Д.Ондар болгаш С.Д.Хертек, В.М.Балчий-оол болгаш А.Х.Аир.

"Тувинская правда" солун редакциязындан: В.А.Бузыкаев, И.П.Прин-

цева.

"Тыва Республика" солун редакциязындан:

С.Чамзын.

"Сылдысчыгаш" солун редакциязындан:

А.М.Саая.

"Эфир" солун редакциязындан:

С.М.Мунзук.

"Таңды Уула" солун редакциязындан:

А.А.Ажи.

"Улуг-Хем" солун редакциязындан:

К.Т.Чөреве.

"Тыва" КТРК радиодамчылдыг студиязындан:

Л.К.Ондар, Д.Салчак.

"Тыва" КТРК теледамчылдыг студиязындан:

А.Лама, А.Хадахан.

Штаттан дашкаар авторлардан:

М.Б.Кенин-Лопсан, А.А.Дүгержаа, К.А. Маспык-оол, Е.Т.Танова, М.А.Хадахан.

Юбилей материалдарын чырыдар талазы-биле О.И.Гавриловтун, М.М.Кенин-Лопсанын, В.Н.Савиныхтың ("Тувинская правда"), С.С.Балчырын, Ч.В.Саттын, Ю.К.Дарбаанын ("Шын"), А.А.Монгуштун ("Тыва Республика"), Д.А.Шаңгыроолдун ("Эне сөзү"), Г.Т.Маспык-оолдун ("Тываның аныяктары"), А.А.Лачугинанын ("Центр Азии") идепкейлиг ажылдаанын жюри демдеглээн.

Тилекчилерниң кандидатуралары дээш комиссия кежигүннери чүс хуу бадылаан. Шаңналдарның чарыгалды Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың апрель 3-те № 342 доктаалы-биле бадылаан сметага дүүшкө болган.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

ТИЛЕЛГЕЖЕ ЧҮТКҮЛДҮГ

Караа көрбес кижилер баар, кээр оруун шын угланышкын-биле тодарадып билдиринге маргышкан.

Каая-даа даянгыштыг чоруур кижилер киришкен бо адаан-мөөрей аажок солун болган. Бүлүртүн көөр, шуут көрбес улус ийи-ийи болуп алгаш, стартче үнген. Олар боттарының клубундан 55-ки магазинге чедир маршрут-биле 500 метр черни эрткен.

Мөөрейниң киржикчи бүрүзү мөгүдеп, девидексеп турарын чажырыксаар хөөнүг турза-даа, шаккылашкан даянгыштар

даажы оларның тиелелгеже чүткүлдүүн, адаанын алыспас дээш кызымак шудургузун, чуртталгазынга чаңчыкканы базым бүрүзүнүн туруштуун, шын угну тып билдирин херечилээн.

Тиелелгени Ак-Довурактан келген Шолбан Салчак чедип алган, көрдүнгөн хемчээлди 4 минуттада эрткен. Улуг-Хемнин төлээзи Александр Кандан, Кызылдан Вадим Куликов ийги, үшкү черлерни ээлээн.

ШЫРАКТАР ШЫЛГАРААН

Стол теннининге ТР-ниң бирги чери дээш № 4 ПТУ-нун залында ийи хүн үргүлчүлээн маргылдаага эр 60, херээжен 30 спортчулар киришкен.

Херээженнер аразында республиканың каш дакпыр чемпиону Саяна Сегбелдей шылгараан. Мира Монгуш, Аржаана Монгуш оон дараазында черлерни ээлээн. Эр улустан Алексей Забоев, Май-оол Монгуш, Андрей Салчак шаңналдарны дес-дараалаштыр алган. Ийи-ийи болуп алгаш ойнаа-

рынга уруглардан Саяна Сегбелдей, Виктория Ооржак тилээн. Бо-ла хевирге эр улустан Шолбан Очур биле Денис Содунам тилээн. Ийи кижилер, эр, кыс савтагы ойнаарына Саяна Сегбелдей биле Шолбан Очур бирги черге үнген, ийги черни Мира Монгуш биле Алексей Забоев ээлээн. Данзы САЛЧАК.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нийтирилел-политиктиг килдис — 1-18-10, култура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улуттук килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 9295. Чагыт 151.

АГАР САНЬВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит". Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчылдыга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ордакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркемидеинин типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыптыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харылаар.